

Krzysztof Garbacz

DWA GROBOWCE Z GRZYBOWA, POW. STASZÓW
NA TLE ZJAWISKA ROZPOWSZECHNIENIA SIĘ
IDEI MEGALITYCZNEJ
W GRUPIE POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ
KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH

Wstęp

W 1985 r. w Grzybowie, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie, na terenie Kopalni i Zakładów Chemicznych Siarki „Siarkopol”, podczas prac ziemnych związanych z budową składu opału doszło do odkrycia wielokulturowej nekropoli (stan. 1, AZP 92-68/2). Podjęte badania wykopaliskowe były prowadzone do 1990 r. W trakcie sześciu sezonów wykopaliskowych wyeksplorowano m.in. dwa grobowce megalityczne kultury pucharów lejkowatych (KPL). Wyniki ich badań są publikowane tu w całości po raz pierwszy¹.

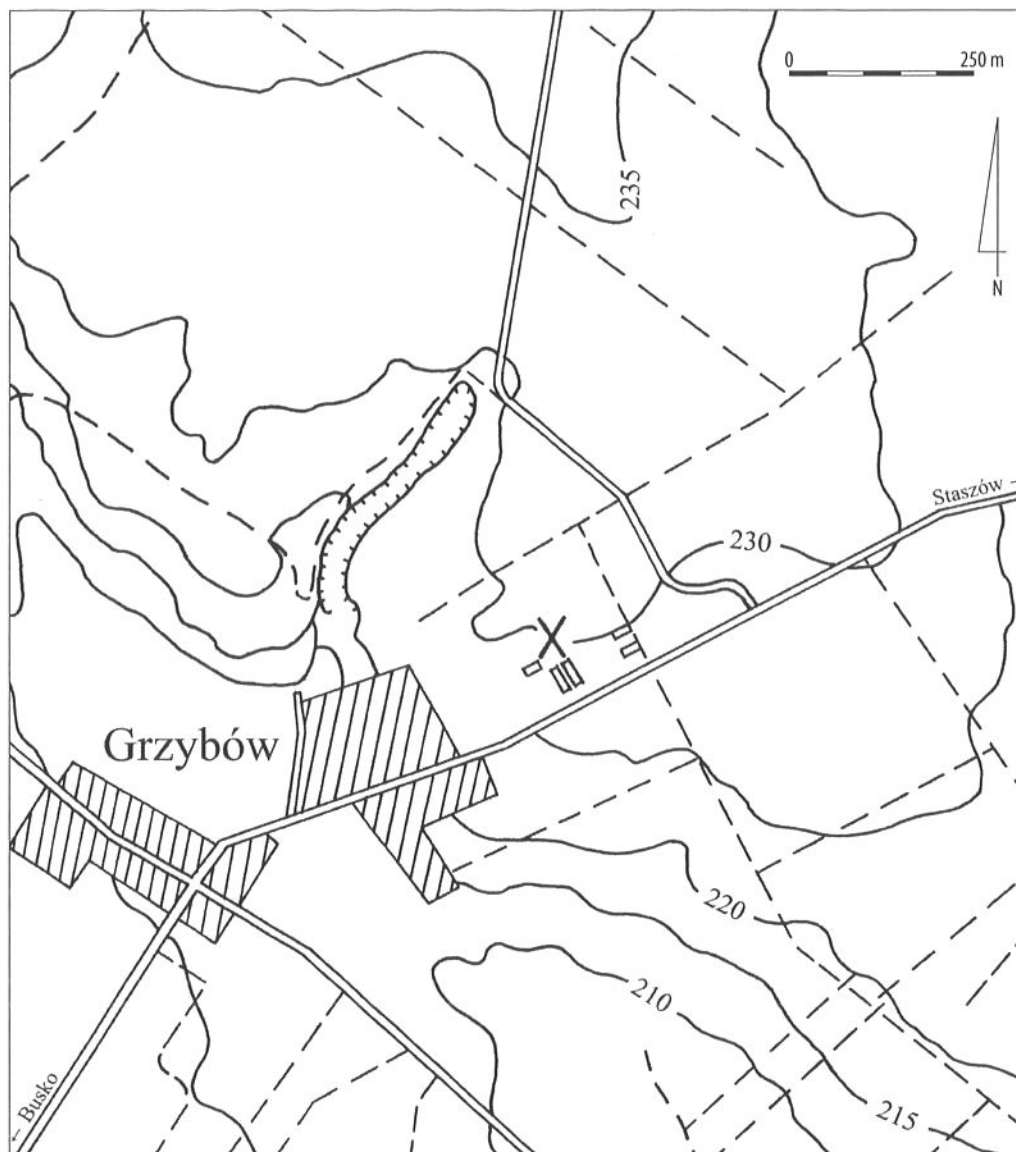
¹ Badania wykopaliskowe prowadzili Krzysztof i Ewa Garbacz z ramienia dawnego Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Tarnobrzegu w latach 1985-1988, następnie kontynuował K. Garbacz w 1989 i 1990 r. Materiały z cmentarzyska w Grzybowie są przechowywane w Muzeum Okręgowym w Sandomierzu pod nr inw. MS-1491/A. We wcześniejszych publikacjach podawane były informacje zawierające sygnałne doniesienia o odkryciu tych grobowców (zob. K. Garbacz 1987; 1988; 1989; 1990, s. 182, 191-192, ryc. 2; 1992a; 1992b, s. 217-218, ryc. 1; 1993a, s. 125; 1993b; 1994; 2000, s. 5-6, ryc. 3, fot. 1; 2003, s. 29-31).

Stanowisko w Grzybowie jest położone na obszarze wschodniej części Niecki Nidziańskiej, w północnej partii Niecki Połanieckiej, w wododziale rzek Wschodniej i Czarnej. Odkryto je na wzniesieniu o stoku opadającym w kierunku SE i S, w pobliżu niewielkiego cieków wodnego. Nekropola znajdowała się na terenie dawnego zaplecza administracyjnego kopalni siarki oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Muzeum Siarki, położonego przy drodze Staszów – Busko (ryc. 1, 2).

Wieś Grzybów leży w strefie pozalessowej, w rejonie, w którym występuje mozaika gleb wytworzonych z piasków słabogliniastych i gliniastych, naglinowych i glin zwałowych lekkich oraz z pyłów różnej genezy. Gleba na samym stanowisku ma charakter piaszczysty (B. Dobrzański *et al.* 1972).

Na pierwsze ślady grobowca I natrafiono pod koniec lipca 1985 r., kiedy koparka wyrzuciła z wykopu kamienne płyty – jak się później okazało – pochodzące z południowej części obstawy tego obiektu, a także popielnice z grobów z okresu rzymskiego i prawdopodobnie kości zwierzęce

Ryc. 1. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Lokalizacja stanowiska (X).

Fig. 1. Grzybów, Staszów distr., site 1. Location of the site (X).

z jednego lub kilku późnośredniowiecznych „pochówków” zwierzęcych. Podczas pierwszych sezonów wykopaliskowych konstrukcje kamienne („mury” A, B oraz kopiec – jak się później okazało pokrywający grób) trudno było skojarzyć z KPL, z powodu braków charakterystycznych materiałów (K. Garbacz 1990, s. 191-192). Dopiero odsłonięcie znacznych partii grobowca, a następnie odkrycie drugiego megalitu nie pozostawiło żadnych wątpliwości co do przynależności kulturowej odkrytych w Grzybowie obiektów. Tak więc stopniowe eksplorowanie wielokulturowej nekropoli umożliwiło odsłonięcie w latach 1985-1987 w całości grobowca I, a potem, w latach 1988-1990 grobowca II (ryc. 2, 3).

Podczas eksploracji grobowców pozostawione zostały *in situ* ich obstawy kamienne. Kopce oraz bruki po zadokumentowaniu były rozebrane².

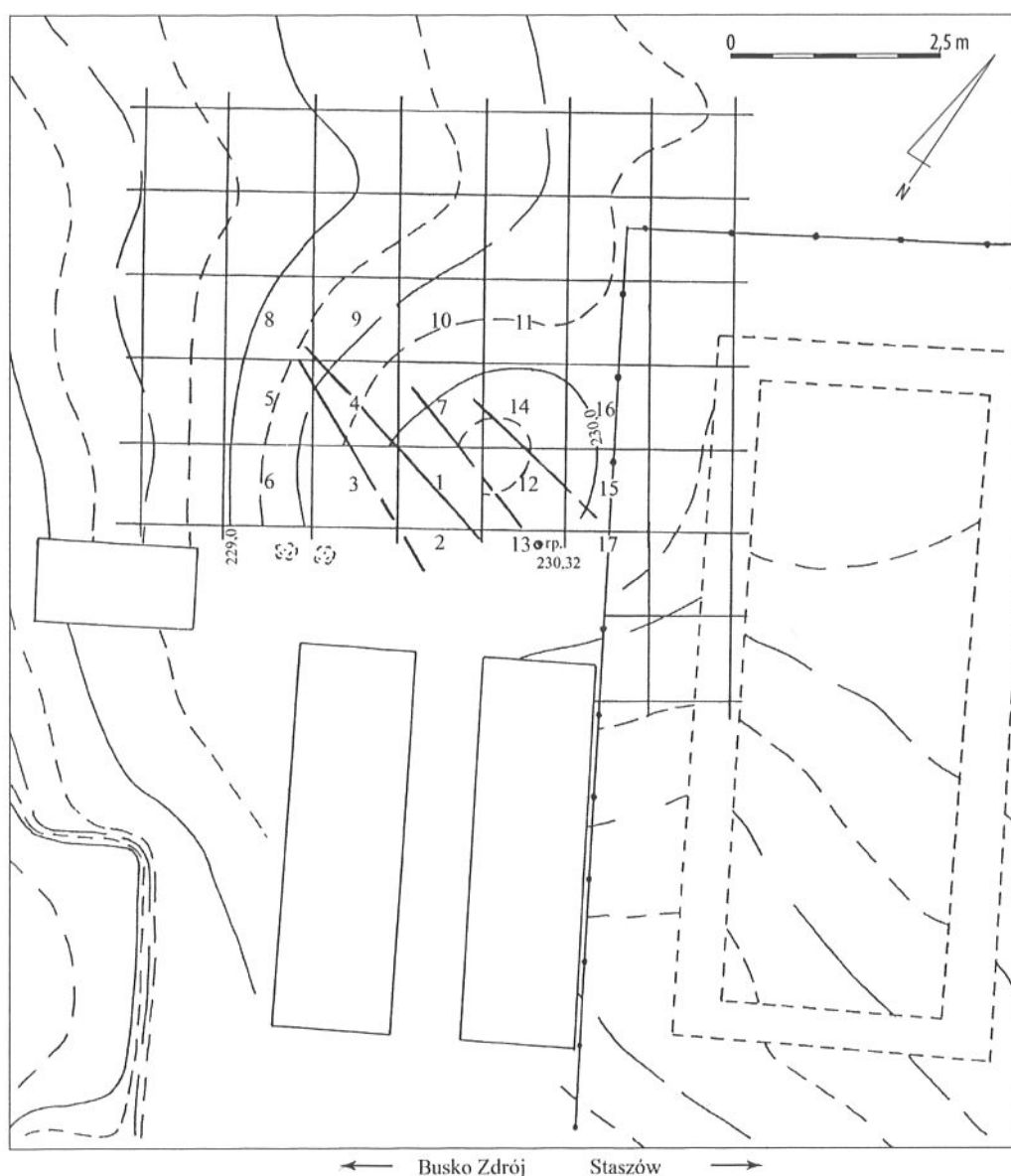
² Z oryginalnego materiału planowano zrekonstruowanie kamiennego grobu w grobowcu I, jednak w związku z wywiezieniem przez pracowników kopalni w 1986 lub 1987 r. kamieni do pobliskich Koniętotów stało się to niemożliwe. Udało się tylko symboliczne wykonanie rekonstrukcji grobu z grobowca I z materiału pochodzącego ze stanowiska (z bruku, obiektu 1/88 i luźno rozrzuconych kamieni), natomiast kopiec z grobowca II został usypany ponownie z kamieni pochodzących z jego eksploracji. Po zakończeniu badań wykopaliskowych w 1990 r. na konstrukcje kamienne nasunięto warstwę ziemi. Nie zostały uformowane nasypy ziemne, więc grobowce nie mają własnej formy krajobrazowej.

Opis grobowców

Grobowiec I

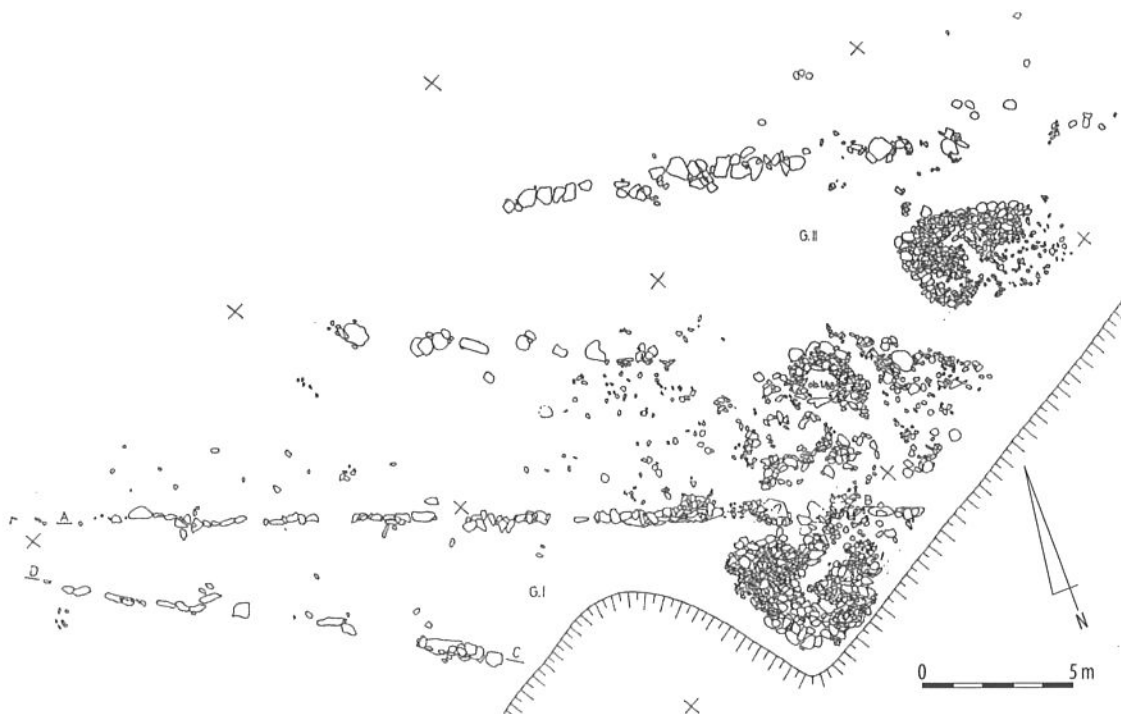
Zorientowany był wzdłuż osi E – W, z odchyleniem czoła w kierunku południowym o 20°. Grobowiec miał kształt zbliżony do trapezu, z szerszą partią czołową od wschodu. Zbudowany był z dwóch obstaw kamiennych, najpewniej pierwotnie ograniczających nasyp ziemny. Część czołowa grobowca została znacznie zniszczona, więc nie jest pewne, czy wejście było całkowicie otwarte. Dużo węższa partia wierzchołkowa była otwarta. Obecna długość grobowca wynosiła 31 m. Na takiej przestrzeni zachowała się jej północna obsta-

wa. Szerokość czoła pierwotnie wynosiła ok. 7 m, a wierzchołka prawie 2 m. Konstrukcje kamienne zostały w znacznej części uszkodzone, częściowo najprawdopodobniej wskutek procesów erozyjnych, a częściowo przez działalność ludzką w czasie funkcjonowania cmentarzyska ciałopalnego kultury przeworskiej oraz wkopywania jam zawierających późnośredniowieczne „pochówki” zwierzęce. Ponadto duża część południowej obstawy grobowca I została zniszczona podczas prac ziemnych w 1985 r. Obstawy były zbudowane z ociosanych bloków piaskowca, ustawionych pionowo i od góry obłożonych mniejszymi kamieniami tego samego pochodzenia. Największe bloki i jedno-

Ryc. 2. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Plan sytuacyjny stanowiska z siatką arów (wg planu sytuacyjno-wysokościowego; archiwum PP PKZ w Lublinie).
Fig. 2. Grzybów, Staszów distr., site 1. Location plan of the site with are grid (after location-and-altitude plan by PP PKZ in Lublin).

Ryc. 3. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Konstrukcje kamienne grobowców megalitycznych KPL (nr I i II) oraz obiekt 1/88 wraz z otaczającym go brukiem. Rys. E. Garbacz, K. Garbacz, I. Szala.

Fig. 3. Grzybów, Staszów distr., site 1. Stone structures of megalithic tombs of the Funnel Beaker (TRB) culture (I and II) and feature 1/88 with the surrounding stone pavement. Drawn by E. Garbacz, K. Garbacz, I. Szala.

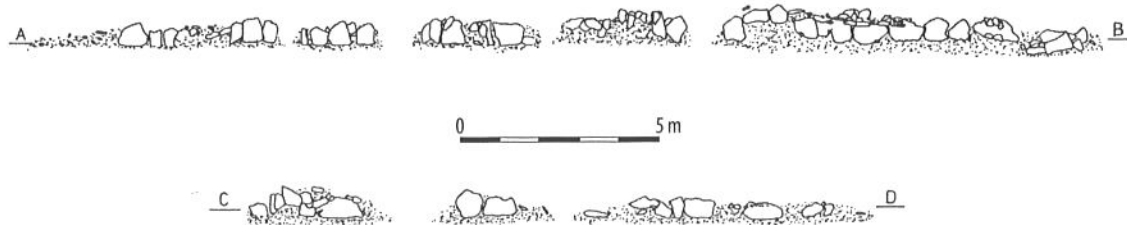
częśnie najsolidniejsze ich konstrukcje znajdowały się w partii czołowej, obok jednego grobu KPL odkrytego w rejonie grobowca I. W miarę zbliżania się do wierzchołka obstawa była złożona w dużej części z mniejszych kamieni. Część kamieni, zwłaszcza małe przykrywające duże bloki, była wygładzona, najpewniej wskutek długiego oddziaływania warunków atmosferycznych (ryc. 3-7).

Grób

Nakryty był płaszczem z głazów narzutowych³. Miał on formę kopca o największej miąższości

³ Znajdowane pojedynczo piaskowce pochodziły z obstawy i ich obecność na obrzeżach i szczycie kopca, gdzie dostały się w czasach późniejszych, traktować należy jako lokalizację wtórną.

w partii centralnej. Obiekt ten, o wymiarach ok. 3,5 x 5 m przy podstawie, charakteryzował się pierwotnym zarysem zbliżonym do trójkąta. Jego wysokość wynosiła ok. 1 m. Najprawdopodobniej cały obiekt był licowany większymi kamieniami, na co wskazuje obecność fragmentu lica zachowanego od strony W. Część podstawy kopca była uszkodzona, podobnie jak centralna partia, zniszczona wkopem naruszającym płaszcz kamienny przykrywający szkielet wraz z ułożonym pod nim brukiem z płaskich kamieni, które również były w znacznym stopniu zniszczone. Zachowało się jedynie kilka fragmentów kości ludzkich, leżących na paru kamieniach. Odtworzenie układu szkieletu jest niemożliwe. Ponadto nie wiadomo, czy przy

Ryc. 4. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Przekrój północnej (A-B) i południowej (C-D) obstawy. Rys. P. Fijałkowski.

Fig. 4. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. The section of the northern (A-B) and southern (C-D) part of the outer stone setting. Drawn by P. Fijałkowski.

Ryc. 5. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Eksploracja stanowiska w rejonie północnej obstawy grobowca. Fragment konstrukcji – duże płyty piaskowca nakryte mniejszymi kamieniami. Fot. K. Garbacz.

Fig. 5. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. Exploration of the site in the vicinity of the northern outer setting of the tomb. Part of the structure – large sandstone slabs covered with smaller stones. Photo by K. Garbacz.

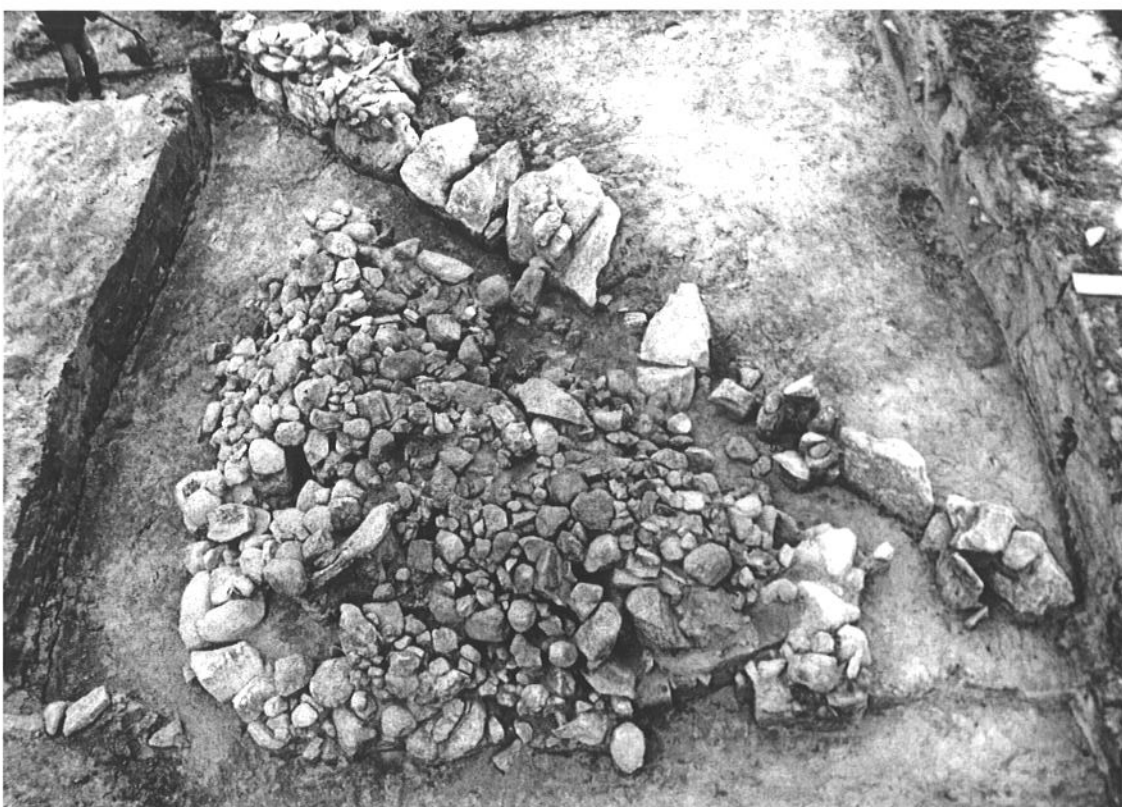
Ryc. 6. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Fragment profilu północnej obstawy grobowca – pionowo ustawione duże płyty piaskowca nakryte mniejszymi kamieniami. Fot. K. Garbacz.

Fig. 6. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. Part of the profile of the northern outer setting of the tomb – large sandstone slabs placed vertically and covered with smaller stones. Photo by K. Garbacz.

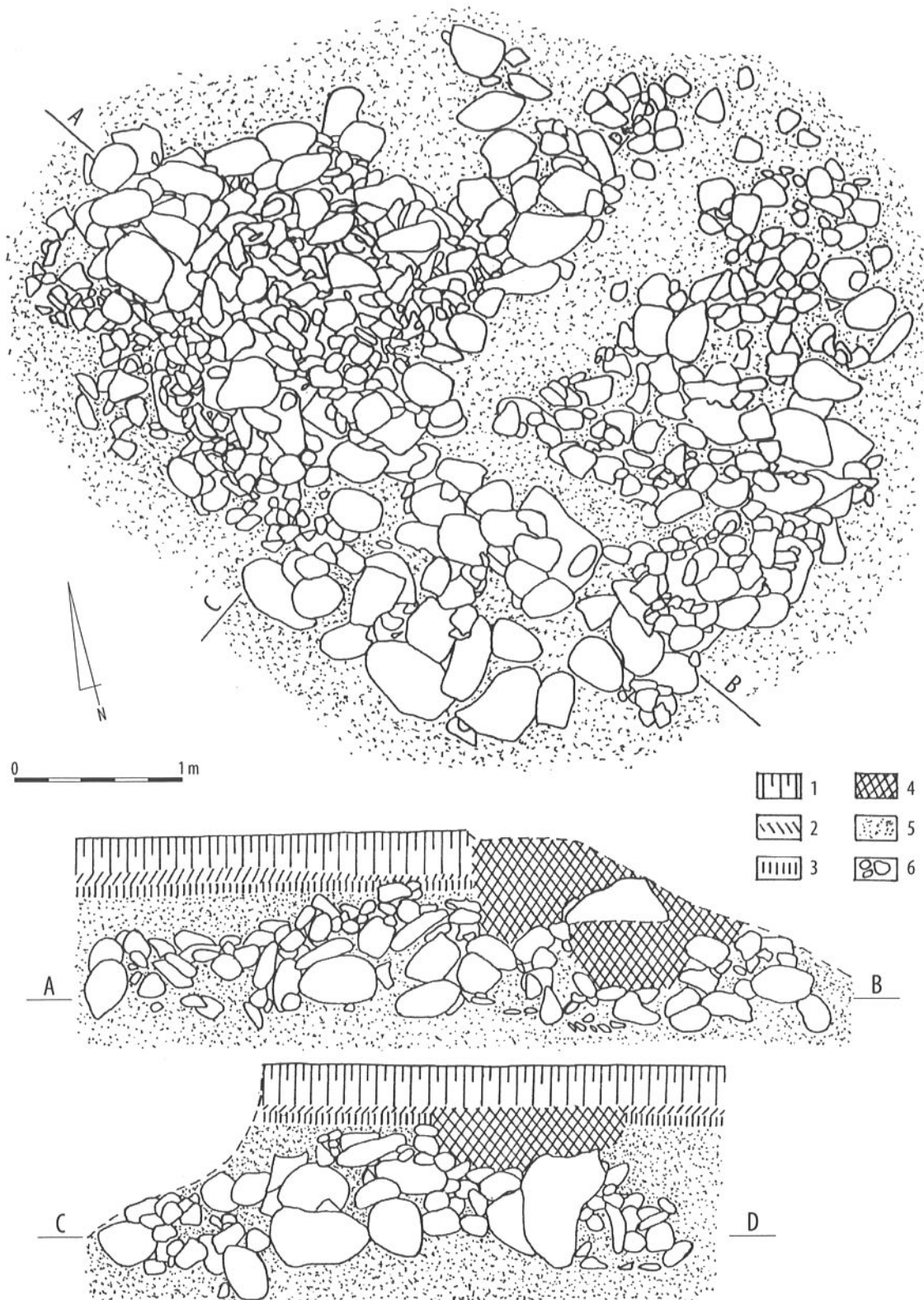

Ryc. 7. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Fragment kamiennej obstawy grobowca po całkowitym odsłonięciu obiektu. Fot. K. Garbacz.
Fig. 7. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. Part of the outer stone setting after the structure was fully uncovered. Photo by K. Garbacz.

Ryc. 8. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Fragment grobowca I. Grób nakryty nasypem kamiennym w formie kopca i fragment północnej obstawy grobowca zbudowanej z piaskowców. Widok z góry. Fot. K. Garbacz.
Fig. 8. Grzybów, Staszów distr., site 1. Part of tomb I. The grave covered with a pile of stones in the form of a mound and a part of the northern outer setting built of sandstone stones. Overhead view. Photo by K. Garbacz.

Ryc. 9. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Rzut poziomy oraz przekroje (A-B; C-D) uszkodzonego kopca nakrywającego grób: 1 – warstwa orna; 2 – piasek o barwie jasnożółtej; 3 – warstwa z ciałopaleniem z okresu rzymskiego o barwie szaro-czarnej; 4 – ślady wkopów; 5 – piasek o barwie brązowo-szarej; 6 – kamienie. Rys. E. Garbacz, K. Garbacz.

Fig. 9. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. Horizontal projection and sections (A-B; C-D) of the damaged mound covering the grave: 1 – arable soil; 2 – pale yellow sand; 3 – the layer with remains of cinerary burial from the Roman period, grey-and-black in colour; 4 – traces of modern trenches; 5 – brown-and-grey sand; 6 – stones. Drawn by E. Garbacz, K. Garbacz.

zmarłym znajdowało się jakieś wyposażenie (ryc. 8-11).

Na kopcu oraz części obstawy usytuowanych było 15 grobów ciałopalnych kultury przeworskiej.

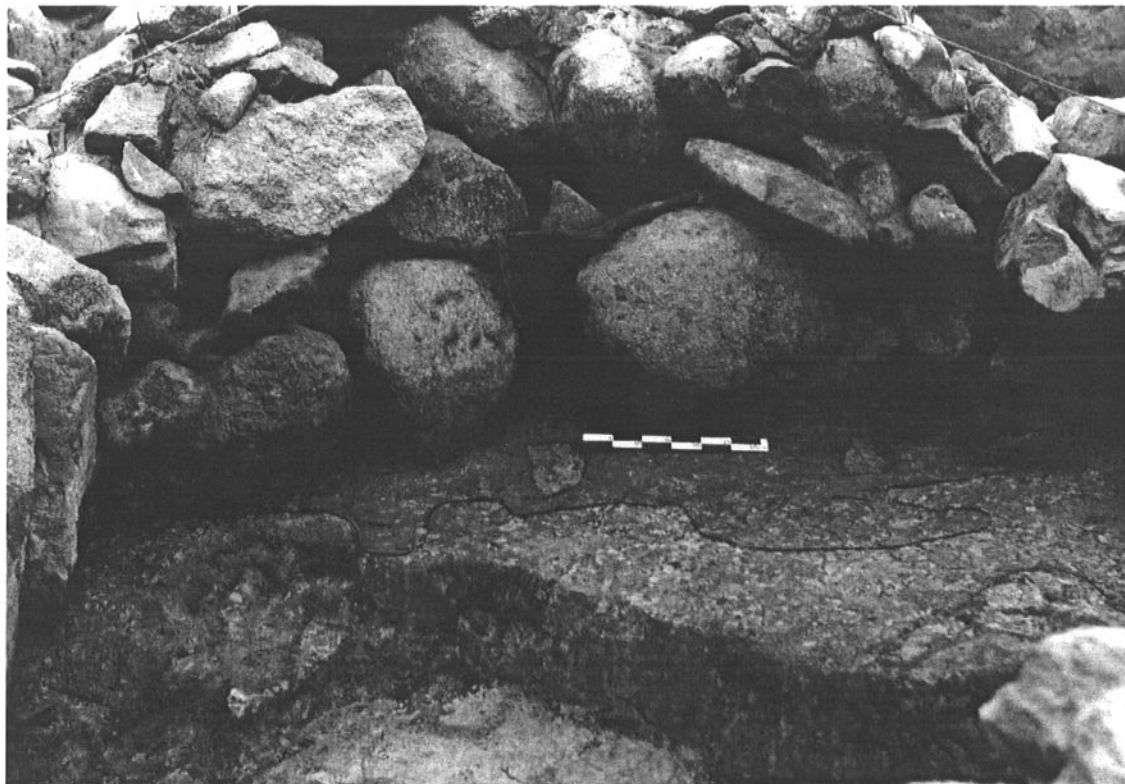
Grobowiec II

Zorientowany był podobnie jak grobowiec I wzdłuż osi E – W, z odchyleniem czoła w kierunku S o 20°. Był to mniejszy obiekt, o całkowitej długości ok. 27 m. Pierwotnie szerokość czoła wynosiła ok. 8 m, a wierzchołka 4,5 m. Stan zachowania obstaw był gorszy niż w grobowcu I. Całość założenia musiała być zniwelowana podczas długotrwałych procesów erozyjnych, wskutek czego nie zachowały się ślady ziemnych nasypów. Ponadto obstawa południowa została zdewastowana częściowo przez „pochówki” zwierzęce, a przede wszystkim w trakcie zakładania okopów podczas II wojny światowej. Należy również odnotować fakt intencjonalnego rozbierania części obstawy południowej w czasach starożytnych i zbudowania, m.in. z kamieni stąd pochodzących, kopczyka, kryjącego na dnie 2 czaszki. Kopczyk od S, E i N sąsiadował ze skupiskami kamieni eratycznych, tworzącymi luźny bruk. Znaczna ich część, za-

równy z północnej, jak i południowej obstawy była przechylona lub płasko położona, a powierzchnie częściowo wygładzone. Kamienie w partii czołowej były także częściowo zdekompletowane i nie wiadomo, czy wschodnia część grobowca była całkowicie otwarta (ryc. 3, 12, 13).

Grób

Nakryty był płaszczem kamiennym tworzącym formę kopca, mniejszego od obiektu odkrytego w grobowcu I. Zbudowano go z głazów eratycznych. Wymiary jego przy podstawie wynosiły ok. 3 x 4,5 m, natomiast wysokość ok. 70 cm. Zarys podstawy był zbliżony do trójkąta. Podobnie jak kopiec w grobowcu I został on częściowo zniszczony. W partii centralnej widoczne były ślady wkopu. Naruszony został płaszcz kamienny oraz podstawa kopca od strony SE. Szkielet uległ prawie całkowitemu zniszczeniu. Zachowały się jedynie fragmenty kości, ułożone na bruku z płaskich kamieni wraz z ułamkami kubka z uchem typu *ansa lunata* oraz pucharka z ornamentem stempelkowym pod kręwdzią. To wszystko zostało znalezione w warstwie ziemi o zabarwieniu ciemnobrunatnym. Położony w centralnej części obiektu szkielet został zniszczony wraz z brukiem kamiennym (ryc. 14-16).

Ryc. 10. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Przekrój kopca nakrywającego grób. Fot. K. Garbacz.

Fig. 10. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. Section of the mound covering the grave. Photo by K. Garbacz.

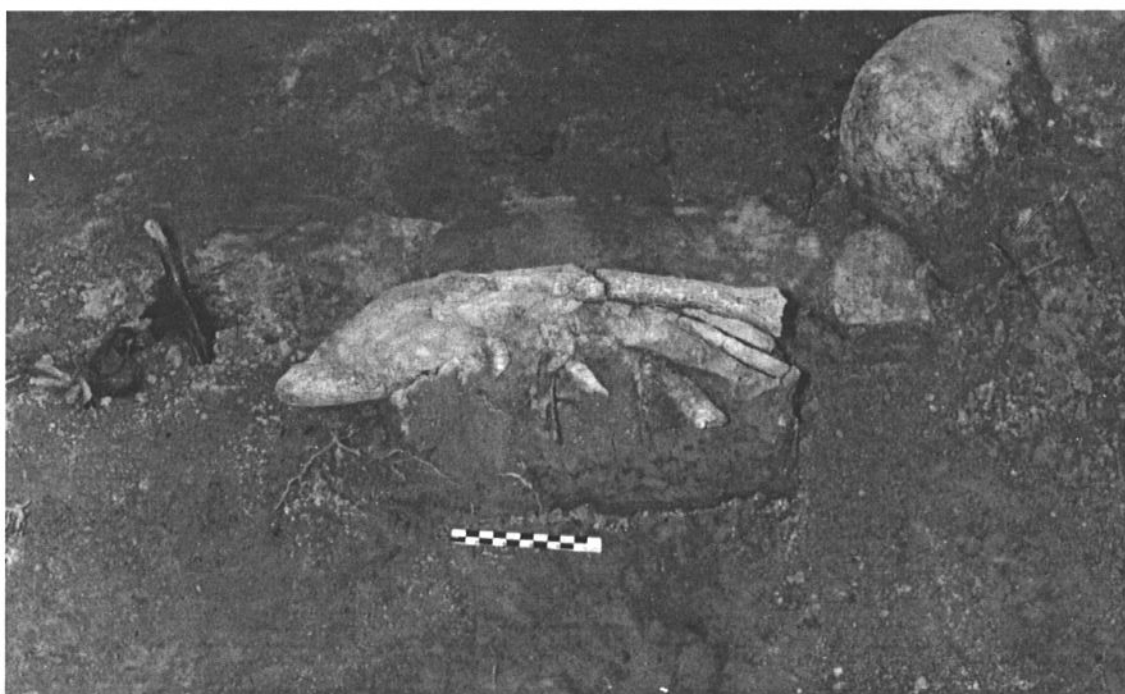
Drobne fragmenty kości oraz zęby zostały znalezione w bezpośrednim sąsiedztwie kopca od strony wschodniej, ale pewne ustalenie ich związku z osobnikiem KPL nie jest możliwe.

Inwentarz: 1) Fragmenty kubka z uchem typu *ansa lunata*, o płaskim dnie, brzuscu tworzącym formę dwustożkowatą z odchylonym na zewnątrz

wylewem o prostej krawędzi. Ucho szerokie, wystające ponad krawędź wylewu, zwężające się ku dołowi. Powierzchnia naczynia silnie starta i zlasowana, pierwotnie wygładzana. Barwa powierzchni ceglasto-szara. Domieszka drobnoziarnista i średnioziarnista (niewiele): piasek, żwir, tłuczeń. Pod krawędzią wylewu ślady ornamentu sznurowego,

Dwa grobowce z Grzybowa, pow. Staszów...

315

Krzysztof Garbacz

Ryc. 11. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec I. Szczątki zmarłego na dnie grobu, ułożone na płaskich kamieniach, najprawdopodobniej szczątkach bruku. Fot. K. Garbacz.

Fig. 11. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb I. The remains of a body at the bottom of the grave, positioned on flat stones, which are probably the remains of a stone pavement. Photo by K. Garbacz.

Ryc. 12. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Prace przy odsłanianiu obiektu 1/88 i grobu. Fot. K. Garbacz.
Fig. 12. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb II. Work during the uncovering of feature 1/88 and the grave. Photo by K. Garbacz.

Ryc. 13. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Fragment obstawy i kamienny kopiec nakrywający grób (z lewej). Obiekt 1/88 z brukiem od wschodu (po prawej). Fot. K. Garbacz.
Fig. 13. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb II. Part of the outer stone setting and the stone mound covering the grave (left). Feature 1/88 with the stone pavement to the east (right). Photo by K. Garbacz.

Ryc. 14. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Kamienny kopiec nakrywający grób. Fot. E. Garbacz.
Fig. 14. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb II. The stone mound covering the grave. Photo by E. Garbacz.

na uchu stempelkowego. Średnica dna 6,1 cm, wylewu 9,6 cm, wysokość 12,7 cm, największa szerokość ucha 4,8 cm (ryc. 17: 1).

2) Fragmenty pucharika o wąskim dnie, brzuścu o największej wydętości dosyć nisko położonej i szeroko rozchylonym wylewie. Powierzchnia starta. Barwa pierwotna prawdopodobnie brunatna. Pod krawędzią ornament stempelkowy. Średnica dna 5,5 cm, wylewu ok. 14 cm, wysokość ok. 14,5 cm (ryc. 17: 2).

Na stan. 1 w Grzybowie, w rejonie odkrycia grobowców megalitycznych znaleziono dość dużo ułamków ceramiki kultury pucharów lejkowatych oraz kilkanaście zabytków krzemiennych, w tym:

1) fragment wiórowca z krzemienia wołyńskiego; retusz przykrawędny z jednej strony na całej zachowanej partii, z drugiej strony tylko na części; zachowana długość 4,8 cm, szerokość 2,8 cm, grubość 0,8 cm (ryc. 18: 1);

2) fragment wióra z krzemienia świciechowskiego; zachowana długość 7,4 cm, szerokość 2 cm, grubość 0,5 cm (ryc. 18: 2);

3) fragment wióra z krzemienia wołyńskiego; zachowana długość 4,9 cm, szerokość 2,1 cm, grubość 0,4 cm (ryc. 18: 3);

4) fragment wiórowca z krzemienia wołyńskiego; retusz przykrawędny z jednej strony; zachowana długość 3,8 cm, szerokość 2,8 cm, grubość 0,55 cm (ryc. 18: 4);

5) fragment wióra z krzemienia narzutowego; zachowana długość 2,8 cm, szerokość 2,1 cm, grubość 0,8 cm (ryc. 18: 5);

6) 8 odłupków z krzemienia czekoladowego, narzutowego, wołyńskiego i świciechowskiego (ryc. 18: 6-9).

Wśród kamieni, tworzących kopiec nad grobem w grobowcu II, od strony NE znaleziony został kubek typu Chłopice-Veselé. Nad częścią bruku od strony zachodniej odsłonięto fragmenty kości kończyn dolnych, z ułożenia których wynika, że zmarły musiał leżeć na boku. W ich bezpośrednim sąsiedztwie odkryto krzemienny grocik sercowaty. Był to wkopany w grobowiec megalityczny kultury pucharów lejkowatych grób szkieletowy z wczesnej epoki brązu (ryc. 17: 3, 4).

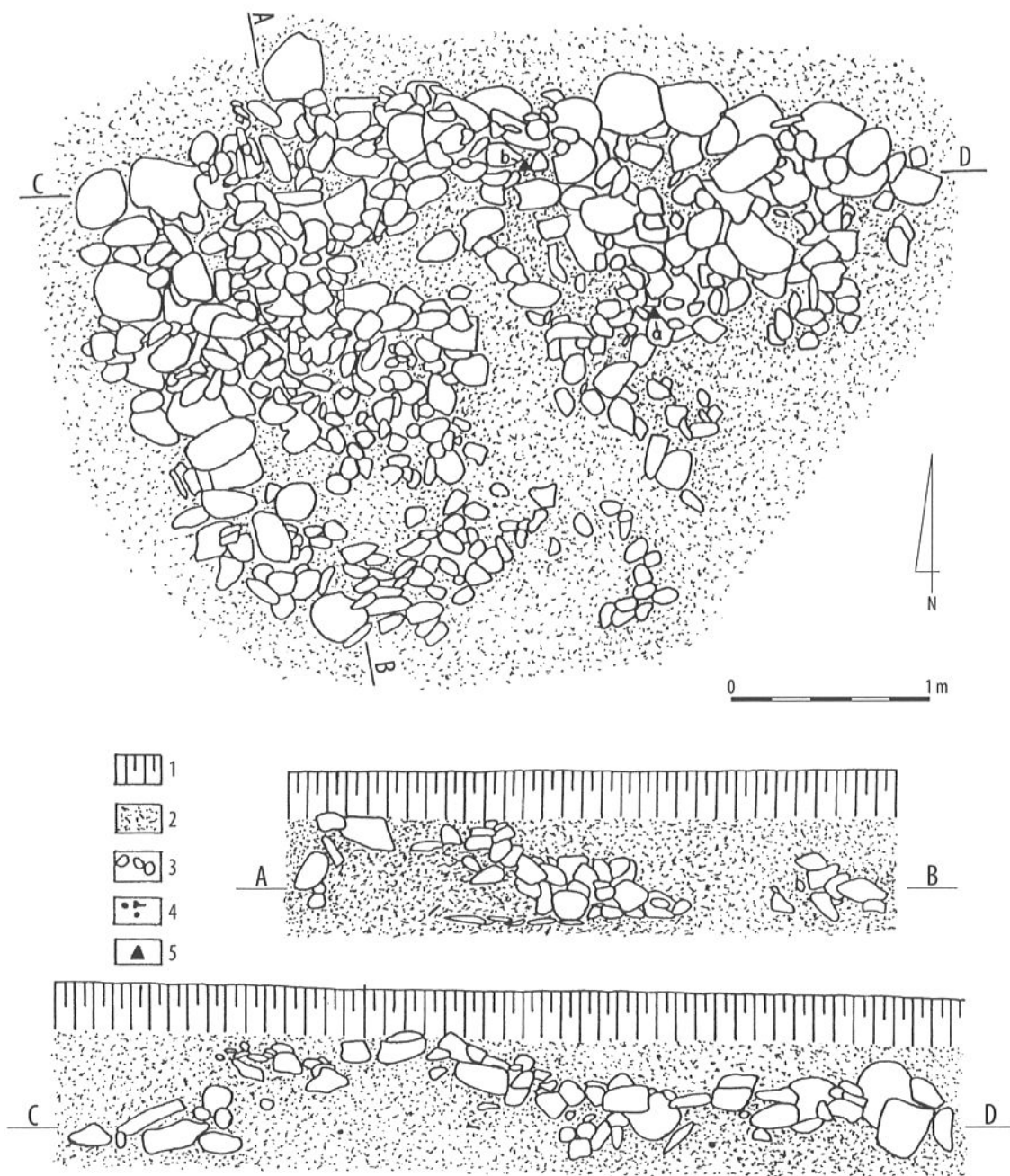

Obiekt 1/88 i bruk pomiędzy grobowcami

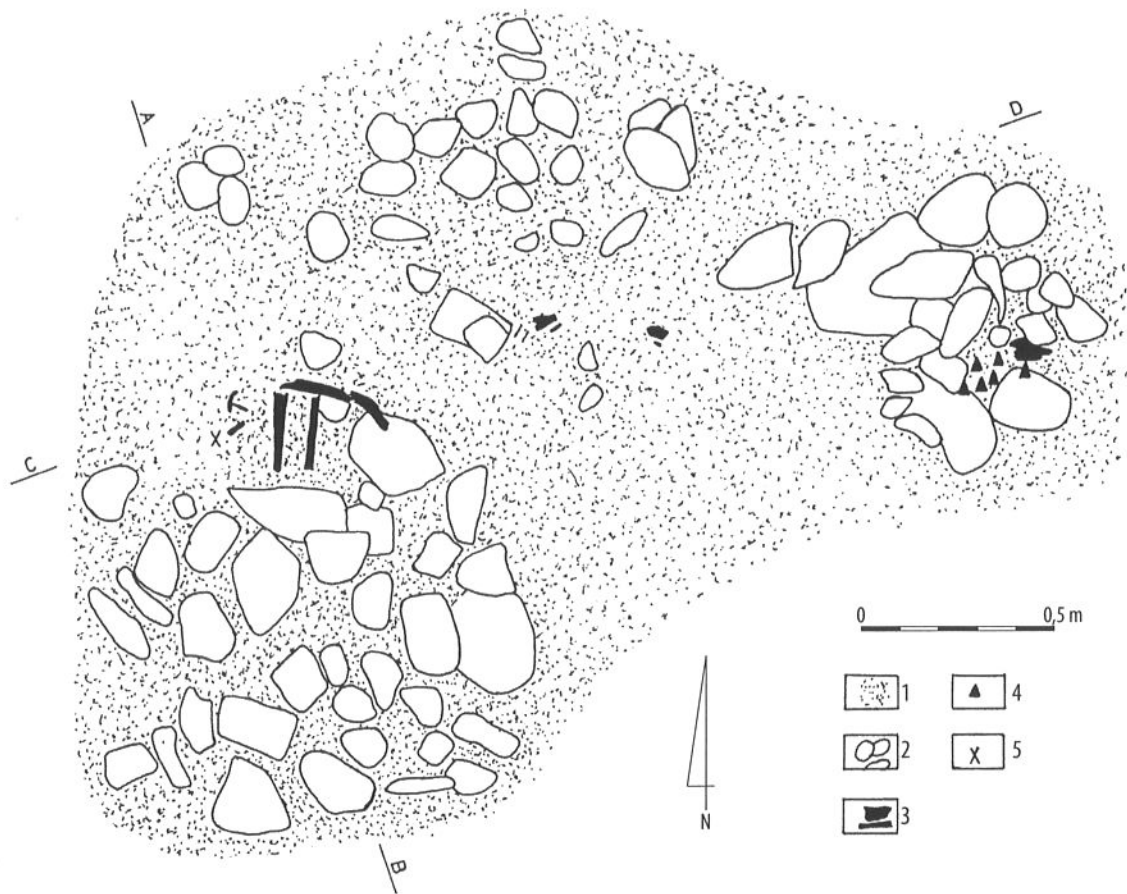
Pomiędzy grobowcami megalitycznymi zostało odsłonięte skupisko kamieni tworzące dość luźny, kamienny bruk oraz wyraźnie od niego oddzielony obiekt w formie kopczyka – obiekt 1/88 (ryc. 3,

19-21). Był on niestety częściowo zniszczony przez okop z II wojny światowej. Bruk składał się z pojedynczej warstwy różnej wielkości głazów narzutowych (od wschodu i północy) i piaskowców (od południa). Sąsiedował on z kopczykiem od strony południowej, wschodniej i północnej, jednak widoczna była wyraźna, wolna od kamieni, przestrzeń

Ryc. 15. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Rzut poziomy oraz przekroje uszkodzonego kopca nakrywającego grób: 1 – warstwa orna; 2 – piasek; 3 – kamienie; 4 – kości; 5 – fragmenty naczyń (a – fragment naczynia z uchem typu *ansa lunata*; b – fragment kubka typu Chłopice-Veselé). Rys. E. Garbacz.

Fig. 15. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb II. Horizontal projection and sections of the damaged mound covering the tomb: 1 – arable soil; 2 – sand; 3 – stones; 4 – bones; 5 – potsherds (a – part of a vessel with *ansa lunata* handle; b – part of an Early Bronze Age (EBA) Chłopice-Veselé vessel). Drawn by E. Garbacz.

Ryc. 16. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Rzut poziomy dna kopca z pozostałościami pochówków szkieletowych: 1 – piasek; 2 – kamienie; 3 – kości; 4 – fragment ceramiki; 5 – grocik krzemienny. Od strony zachodniej fragmenty szkieletu z częściowo rozproszonymi elementami grobu z wczesnej epoki brązu, a od strony wschodniej szczątki kostne i ułamki ceramiki z grobu KPL. Rys. E. Garbacz.

Fig. 16. Grzybów, Staszów distr., site. 1 Tomb II. Horizontal projection of the bottom of the mound with the remains of skeletal burials: 1 – sand; 2 – stones; 3 – bones; 4 – a potsherd; 5 – a flint arrowhead. From the west, there are some remains of a skeleton with partly scattered elements from an EBA grave; and from the east – bone remains and potsherds of a TRB culture grave. Drawn by E. Garbacz.

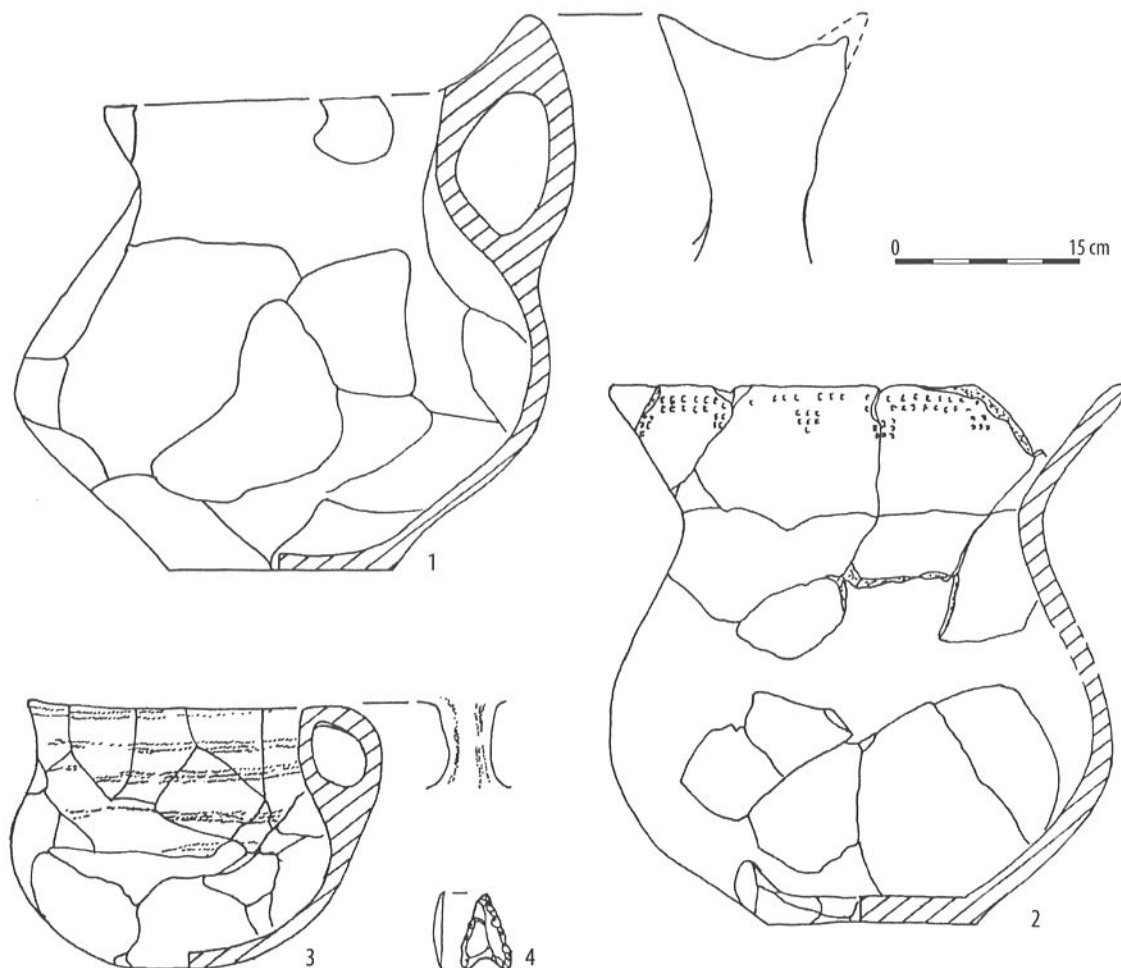
między nimi. Od zachodu, na odkrytej przestrzeni ok. 1 m nie było żadnej konstrukcji kamiennej, natomiast dalej znajdował się duży wkop z II wojny światowej.

Do budowy kopczyka (ob. 1/88) użyto głazów narzutowych oraz piaskowców, przynajmniej w części pochodzących z fragmentów obstawy grobowca II kultury pucharów lejkowatych. Jego wymiary wynosiły ok. 3,5 x 2 m. W centralnej partii obiekt ten był zniszczony przez jamę związaną z grupą późnośredniowiecznych „pochówków” zwierzęcych. Na dnie kopczyka odkryto dwie czaszki zalegające między kamieniami i w warstwie ciemnobrunatnej ziemi (ryc. 21). Wśród kamieni nie natrafiono na żadne zabytki datujące. Znalezione w obrębie obiektu, w jego południowej części, w okolicy czaszki 1 (od zachodu) i pod czaszką 2, w warstwie brunatnej ziemi, ułamki naczyń reprezentują ceramikę

kultury pucharów lejkowatych⁴. A więc jedynie te drobne fragmenty ceramiki wskazują na ludność kultury pucharów lejkowatych jako tę, która mogła zbudować opisywany obiekt. Właściwe określenie funkcji tego kopczyka jest bardzo utrudnione. Wiadomo, że mamy tu do czynienia z materialnymi śladami bliżej nam nieznanymi praktyk obrzędowych, pewnie związanych z istniejącymi w bezpośrednim sąsiedztwie grobowcami. Zabiegom obrzędowym poddano dwie czaszki, których pochodzenie kojarzone jest z tymi dwoma obiektami megalitycznymi. Zostały one znalezione nie tylko w otoczeniu kamieni, lecz także w warstwie brunatnej ziemi, która zapewne była przyniesiona spoza miejsca nekropolicznego i rozsypana pod obiektem. Calec

⁴ Określenie ceramiki przynależnej do kultury pucharów lejkowatych zostało dokonane dzięki uprzejmej pomocy Edwarda Dąbrowskiego i Jerzego Tomasza Bąbla.

Ryc. 17. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Grobowiec II. Wyposażenie grobu kultury pucharów lejkowatych (1, 2) oraz grobu z wczesnej epoki brązu (3, 4): 1 – kubek z uchem typu *ansa lunata*; 2 – puchar; 3 – kubek typu Chłopice-Veselé; 4 – grocik sercowaty. Rys. E. Garbacz.

Fig. 17. Grzybów, Staszów distr., site 1. Tomb II. The burial goods of the Funnel Beaker culture (1, 2) and the EBA grave (3, 4): 1 – part of a vessel with *ansa lunata* handle; 2 – a beaker; 3 – part of a Chłopice-Veselé vessel; 4 – a heart-shaped arrowhead. Drawn by E. Garbacz.

320

w tym miejscu jest piaszczysty i ma dużo jaśniejsze zabarwienie. Fakt rozebrania dużej partii obstawy grobowca II w celu usypania kopczyka z kamieni pochodzących z tej obstawy, silnie wygładzonych najpewniej pod długotrwałym wpływem warunków atmosferycznych, może świadczyć o tym, że w miejscu tym nastąpił „powrót” do grobowców ludności kultury pucharów lejkowatych po dłuższym okresie w celu odprawienia nieznanych nam obrzędów, w trakcie których wykorzystano wspomniane czaszki.

Chronologia grobowców

Bardzo istotne jest określenie chronologiczne grobowców z Grzybowia, jednak wobec braku odpowiednich analiz wypada pośilkować się jedynie

datowaniami innych megalitów, dostępnymi w dotychczasowych publikacjach.

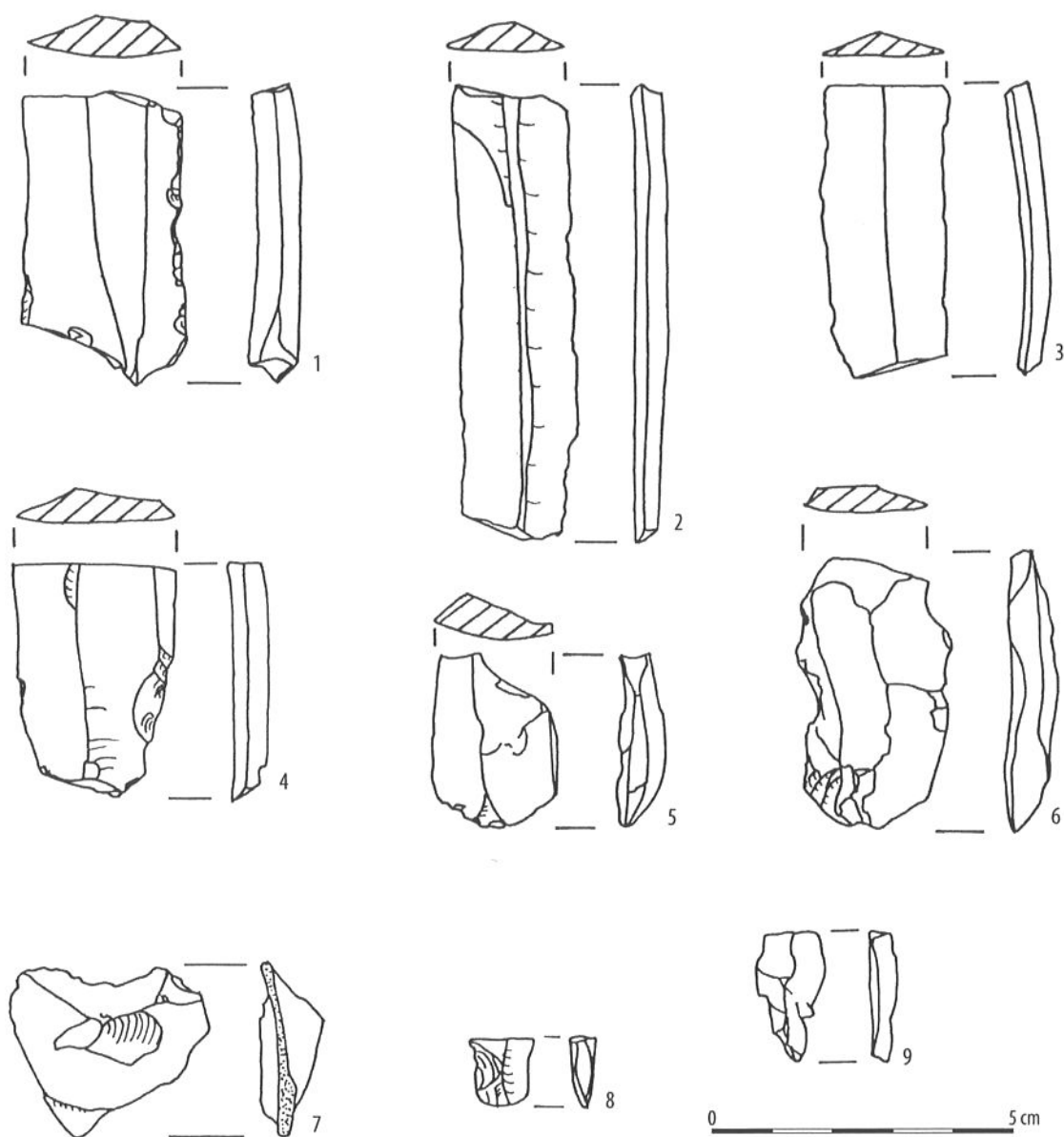
Generalnie dla grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych przyjmuje się datowanie na okres pomiędzy ok. 3100 a 2500 przed Chr. (T. Wiślański 1979, s. 186, 198, ryc. 106; J. Kruk 1980, s. 26), co odpowiada schyłkowi fazy wióreckiej i fazie lubońskiej (wschodnie Pomorze, Kujawy, Wielkopolska, Mazowsze). Najstarsze daty dla Małopolski pozyskano w Gródku, pow. Hrubieszów (3160 ± 60 , 3100 ± 110 przed Chr.; S. Jastrzębski 1991, s. 189-196). Podobne datowanie przyjmują S. Jastrzębski i M. Ślusarska (1985, s. 223) dla stanowisk z Lublina-Sławinka i Miłocina-Kolonii, pow. Lublin, nie znajdując podstaw do bardziej precyzyjnego rozwarstwienia chronologicznego tam pozyskanych materiałów. Brak wyników datowania ^{14}C dla większości małopolskich grobowców utrudnia

bardziej precyzyjne określenie ich chronologii, a tym samym podjęcie próby ustalenia relacji w stosunku do tych grobowców z Kujaw czy Pomorza, dla których uzyskano datowanie bezwzględne.

Do dziś opublikowanych zostało kilka dat ^{14}C pochodzących z grobów fazy „klasycznej” (XXIX i XXVIII w. przed Chr.), odkrytych w Słonowicach, pow. Kazimierza Wielka wkopanych w trapezowate grobowce datowane na schyłek IV lub przełom IV i III tysiąclecia (K. Tunia 1996, s. 241). Ponadto w Niedźwiedziu, pow. Kraków zostały określone daty ^{14}C dla osady kultury pucharów lejkowatych (2765 ± 100 , 2690 ± 190 , 2650 ± 190 , 2520 ± 190 przed Chr.;

B. Burchard 1977, s. 67, 75), co może mieć pewne znaczenie dla datowania konstrukcji trapezowatej, oddalonej od tego osiedla o około 50 m.

Niewielka ilość dat ^{14}C , uzyskanych dla grobowców megalitycznych z Małopolski, utrudnia dokładniejsze ich datowanie i dokonanie analiz chronologicznych w obrębie grupy południowo-wschodniej, a tym samym porównań np. pomiędzy poszczególnymi rejonami grupującymi tego typu obiekty. Mam tu na myśli rejon nałęczowsko-lubelski (Strzelce-Kolonia, Kolonia Chruszczów, Kolonia Nałęczów, Wąwolnica, Karmanowice – pow. Puławy oraz Lublin-Sławinek i Miłocin-Kolonia),

Ryc. 18. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Zabytki krzemienne znalezione w rejonie grobowców I i II. Rys. E. Garbacz.
Fig. 18. Grzybów, Staszów distr., site 1. Flint artefacts found in the vicinity of tombs I and II. Drawn by E. Garbacz.

sandomierski (Pawłów, Malice Kościelne i Kichary Nowe – pow. Sandomierz), ostrowiecki (Broniszowice i Stryczowice, pow. Ostrowiec Świętokrzyski) i nadnidziański (Słonowice, Zagaje Stradowskie – pow. Kazimierza Wielka, Grzybów, pow. Staszów, Niedźwiedź). Brak serii dat uniemożliwia wychwycenie ewentualnych różnic chronologicznych pomiędzy poszczególnymi rejonami, a także między grobowcami megalitycznymi a submegalitycznymi odkrytymi zarówno na Płaskowyżu Nałęczowskim, jak i Wyżynie Sandomierskiej. Biorąc jednak pod uwagę datowanie ^{14}C uzyskane dla północno-zachodniej Polski, Niemiec czy Skandynawii (M. S. Midgley 1985, s. 221-222; Z. Krzak 1994, s. 439-445), należy stwierdzić, że występuje znaczna rozbieżność chronologiczna pomiędzy grobowcami w poszczególnych rejonach.

Jak się sądzi, początki budowania grobowców megalitycznych na Kujawach wiążą się z fazą sarnowską (T. Wiślański 1979, s. 256; D. Jankowska 1999, s. 224). Jednak chronologia grobowców kujawskich nie jest jeszcze wystarczająco wyjaśniona. Prawdopodobnie najwięcej megalitów zbudowano w czasie rozwoju fazy pikutkowskiej, datowanej na lata ok. 3200-3000 przed Chr. (D. Jankowska 1999, s. 224), choć jej początki lokowane są nawet ok. 3600 r. (L. Czerniak *et al.* 1991, s. 71). Z tego okresu znane są jedynie dwie bezwzględne daty ^{14}C pozyskane dla Sarnowa (grobowiec 8: 3620 $\pm$ 60 przed Chr.; L. Gabałówna 1970, s. 77-81) oraz Łącka (3620 $\pm$ 110; L. Czerniak *et al.* 1991, s. 71, ryc. 2).

Analiza grobowców

Formy grobowców

Grobowce megalityczne z Grzybowa miały kształt zbliżony do trapezu, a ich zachowane długości to 31 i 27 m. Pierwotnie ich wymiary były niewiele większe. Część czołowa obydwu grobowców zapewne była otwarta, co może sugerować brak konstrukcji kamiennych w uszkodzonej tylko częściowo wschodniej partii grobowca II. W przypadku grobowca I znaczna destrukcja nie pozwalała na definitywne wyjaśnienie tej kwestii. Zachowane elementy konstrukcji obstawy grobowca I świadczą o solidnej i precyzyjnej jego budowie. Ociosane kamienie (piaskowce) o długości do 80 cm, a nawet wyjątkowo do 110 cm i wysokości do 60 cm, były ustawione na gruncie lub wkopywane w piaszczyste podłoże,

następnie od góry obkładane mniejszymi kamieniami. Duże bloki dosyć ściśle przylegały do siebie. Grobowiec I charakteryzował się dość szeroką partią czołową (7 m), zwężającą się w kierunku wierzchołka, gdzie obiekt miał już tylko 2 m szerokości. W tym rejonie część wierzchołkowa znajdowała się płytko pod powierzchnią gruntu, więc najprawdopodobniej drobne kamienie z górnej partii obstawy zostały rozwleczone przez orkę. Można tylko przypuszczać, że w podobny sposób zostały wzniesione konstrukcje kamienne w grobowcu II. W obiekcie tym obstawa na całej długości zalegała dość płytko, podobnie jak kamienny kopiec, którego szczyt znajdował się w dolnej partii warstwy ornej lub bezpośrednio pod nią. Większość kamieni z obstawy grobowca II uległa przesunięciu i w momencie odkrycia znajdowała się w pozycji leżącej.

Niestety, obydwu grobowce aż do lat 80. XX w., czyli do rozpoczęcia ratowniczych badań wykopaliskowych były wielokrotnie niszczone przez wkopy pochodzące z różnych okresów. Generalnie wiązało się to z epokami późniejszymi w stosunku do pierwotnego założenia nekropolicznego (okres rzymski, późne średniowiecze, czasy nowożytne). Jednak w jednym przypadku możemy założyć, że ludność kultury pucharów lejkowatych „powróciła” na teren grobowców w celu odbycia nieznanym nam obrzędów, w trakcie których dokonano częściowej rozbioru fragmentu południowej partii obstawy grobowca II, następnie złożono do ziemi dwie czaszki i usypano nad nimi kamienny kopczyk.

Cmentarzysko megalityczne w Grzybowie było położone na eksponowanym terenie poddanym procesom erozyjnym, co mogło spowodować rozwanie i rozmycie ziemnych kopców i odsłonięcie kamiennych konstrukcji, które pod wpływem warunków atmosferycznych w niektórych przypadkach uległy wygładzeniu. Nasypów ziemnych brak było już w okresie rzymskim, kiedy to funkcjonowało cmentarzysko ciałopalne. Problem zachowania nasypów ziemnych bywa poruszany przy okazji opisu i analizy grobowców megalitycznych gdzie zarejestrowano ich ślady (np. Sarnowo i Obalki, pow. Włocławek, Leśniczówka, pow. Włocławek – W. Chmielewski 1952, *passim*). Zasadniczo w przypadku grobowców grupy południowo-wschodniej nie zachowały się wyraźne ślady nasypów ziemnych. Zwykle natrafiono na pozostałości konstrukcji kamiennych lub drewniano-ziemnych (np. Lublin-Sławinek, Miłocin-Kolonia, Kichary Nowe, Broniszowice). W kilku przypadkach grobowce wystąpiły

Ryc. 19. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Obiekt 1/88 – kamienny kopczyk uszkodzony w centralnej partii. Fot. E. Garbacz.

Fig. 19. Grzybów, Staszów distr., site 1. Feature 1/88 – a little stone mound damaged in its central part. Photo by E. Garbacz.

pod kurhanami lub innymi obiektami o młodszej chronologii (Zagaje Stradowskie, Malice Kościelne, Grzybów). W Grzybowie prawdopodobnie istniał kopiec, który mógł być związany jedynie z późno-średniowiecznymi „pochówkami” zwierzęcymi, wkopanymi w nawarstwienia związane z neolitycznym cmentarzyskiem megalitycznym oraz z nekropolą kultury przeworskiej⁵.

⁵ Tezę tę opieram na informacji jednego z byłych mieszkańców wsi Grzybów i pracowników KiZCHS „Siarkopol” w Grzybowie, który twierdził, że przed powstaniem kopalni w miejscu lokalizacji cmentarzyska znajdował się dość wysoki kopiec. Z niego *jako dziecko zjeżdżał na sankach*. Podczas budowy zaplecza administracyjnego kopalni ok. 1966 r. kopiec miał być zniwelowany spychaczem. Ślady niwelacji terenu przy stanowisku widoczne są jeszcze dziś. Ponadto według informacji innego mieszkańca okolicy Grzybowa rejon stanowiska okoliczna ludność nazywała *kurhanami*. Nieprzypadkowo też miejsce to zostało wybrane podczas II wojny światowej na stanowisko strzeleckie, po którym zachowały się ślady okopów. W trakcie eksploracji zachodniej części stanowiska obiekty związane z zespołem „pochówków” zwierzęcych zarysowały się tuż po zdjęciu wierzchniej warstwy ziemi i można było wówczas odnieść wrażenie, że ich partie stropowe zostały ścięte, co wiązałoby się z niwelacją terenu. Podczas analizy planu sytuacyjno-wysokościowego można zauważyć wyraźne zaokrąglenie poziomicy 230,00 m. Być może jest to ślad po dolnej partii kopca, ściętego w partii wierzchołkowej podczas niwelacji terenu w latach 60. XX w. Niestety, nie udało mi się dotrzeć do archiwalnych map sprzed budowy kopalni siarki. Nie wiadomo nawet, czy jakieś plany okolicy kopalni zachowały się do dziś. W każdym razie pod koniec lat 80. zakład ten takimi mapami już nie dyspono-

Grobowce „grzybowski” pod względem formy nawiązują do klasycznych megalitów kujawskich, jednak widoczne są też różnice pomiędzy tymi obiektami. Obecnie z obszaru grupy południowo-wschodniej znanych jest ponad 30 grobowców megalitycznych⁶ i submegalitycznych⁷. Są to formy o różnorodnym typie konstrukcji i surowcu wykorzystanym do ich budowy. Zasadniczo grobowce z Małopolski ze względu na użyty surowiec można podzielić na obiekty kamienne oraz drewniano-ziemne.

Generalnie sposób budowania grobowców przy pomocy kamieni wapiennych i drewna na lessach małopolskich podyktowany był brakiem głazów narzutowych, tak charakterystycznych dla megalitów grupy wschodniej (T. Wiślański 1979, s. 256).

wał, a w archiwach państwowych nie prowadziłem dotychczas żadnych poszukiwań.

⁶ Termin „megalit” oznacza dosłownie wielki kamień (z greckiego: *mega* – wielki, *lithos* – kamień. W świetle tej definicji do grobowców megalitycznych powinno się zaliczyć duże konstrukcje kamienne (kamenno-ziemne), jednak do tej grupy obiektów proponuje się włączyć też grobowce drewniano-ziemne, w których duże słupy drewniane wobec niewielkiej ilości lub braku odpowiedniego surowca kamiennego spełniały funkcje obstaw (Z. Krzak 1994, s. 14).

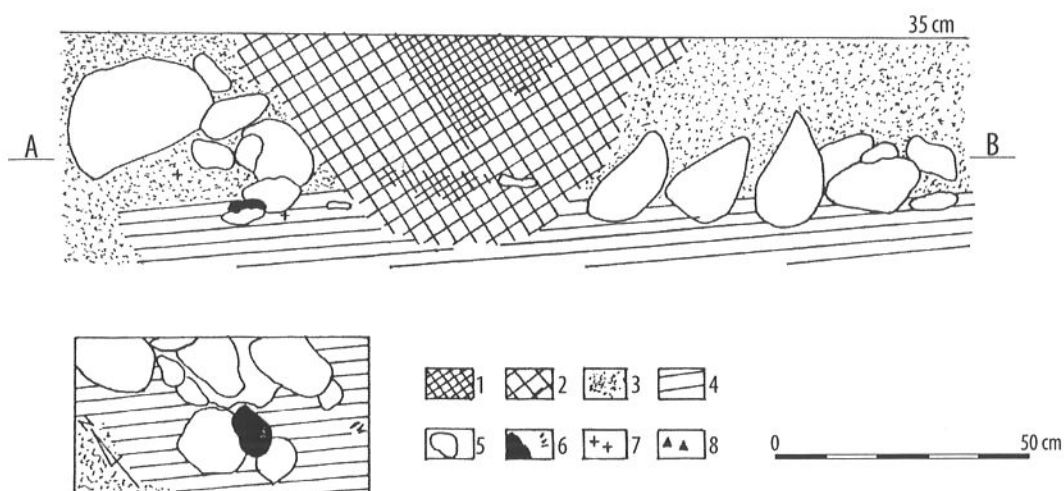
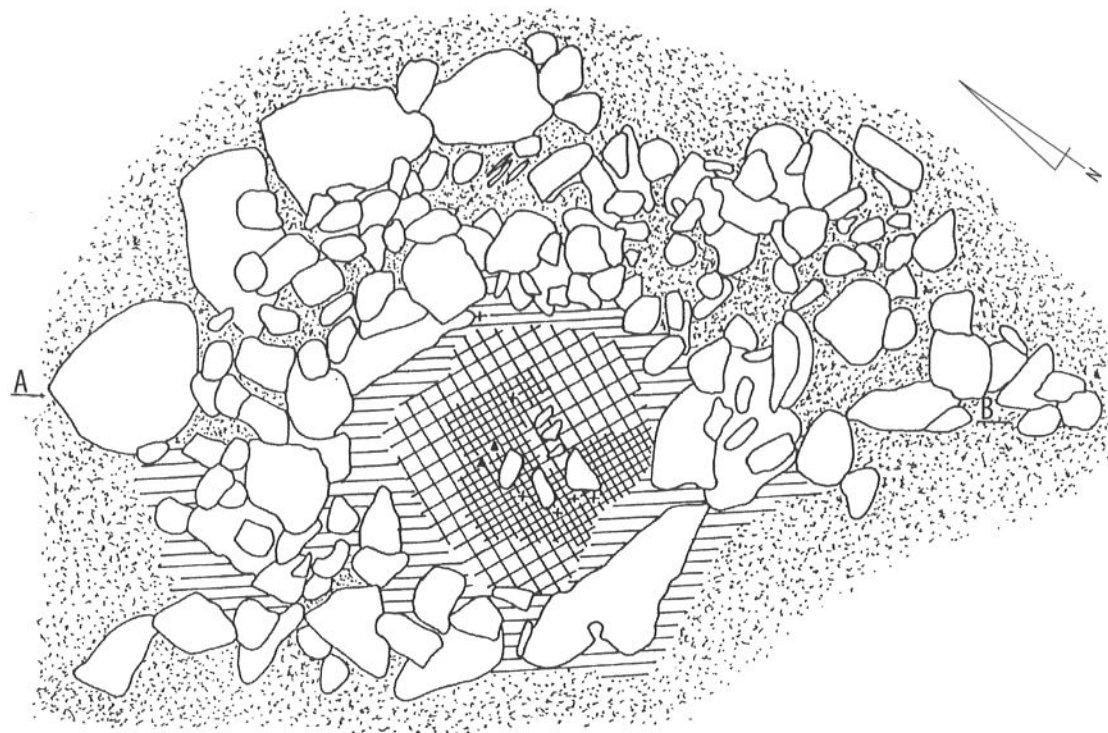
⁷ Wyjaśnienie terminu „submegalityczny” podaje Z. Krzak (1994, s. 15): *...o formie przypominającej megalityczną, ale z mniejszych czy całkiem małych kamieni, inaczej: nie całkiem megalityczny. Z łacińskiego sub – pod.*

W tym przypadku zarysy obstaw wyznaczają rowy wypełnione ciemną ziemią, z zachowanymi dołkami po drewnianych słupach (np. Niedźwiedź – B. Burchard 1973, ryc. 3; Zagaje Stradowskie – J. Gromnicki 1961, s. 13-14; B. Burchard 1998, s. 152, ryc. 2; Słonowice – K. Tunia 1985, s. 209, ryc. 2; 1996, s. 240-241).

Część z pozostałych grobowców miała zachowane konstrukcje kamienne, jednak widoczne są różnice w ich rzutach. Trapezowatą formę, a więc podobnie jak w Grzybowie, miały konstrukcje kamienne z Malic Kościelnych (obiekty 12 i 16 – grobowce I i II), gdzie większość grobów była ułożona wzdłuż dwóch rzędów kamieni (M. Florek,

Ryc. 20. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Obiekt 1/88 – kamienny kopczyk uszkodzony w centralnej partii wkopem (jamą z późnośredniowiecznymi „pochówkami” zwierzęcymi): 1, 2 – wypełnisko wkopu; 3 – piasek (otoczenie obiektu); 4 – ziemia o barwie brunatnej, pod kamieniami (od zachodu) węgiel drzewny, kości, ceramika; 5 – kamień; 6 – czaszka ludzka (nr 1) i drobne kości nieprzeżalone; 7 – przepalona kość; 8 – fragmenty ceramiki. Rys. E. Garbacz, K. Garbacz.

Fig. 20. Grzybów, Staszów distr., site 1. Feature 1/88 – the little stone mound damaged in its central section by a dug-in feature (a pit with Late Medieval animal „burials”): 1, 2 – the fill-in of the pit; 3 – sand (surrounding the feature); 4 – brown soil, under the stones (to the west) – charcoal, bones, potsherds; 5 – a stone; 6 – human skull (No. 1) and small bones (not charred); 7 – a charred bone; 8 – potsherds. Drawn by E. Garbacz, K. Garbacz.

J. Libera 1997, s. 24-26, ryc. 1, 2, s. 29; B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1998, s. 44; 1999, s. 29-31, ryc. 1, 2). Konstrukcje megalityczne sąsiadowały z cmentarzyskiem płaskim kultury pucharów lejkowatych, podobnie jak w przypadku dwóch grobowców megalitycznych w Stryczowicach (B. Matraszek 2001, s. 276, 279, 281, ryc. 3). Zapewne trapezowatą (lub trójkątną) formę miał grobowiec z Wąwolnicy. Jego kształt wyznaczają kamienie ułożone bezpośrednio na lessie (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, s. 239-240, ryc. 1). Usytuowany w tym samym regionie grobowiec I z Miłocina-Kolonii miał kształt w przybliżeniu trójkątny. Obstawy stanowiły duże płyty wapienne ustawione rzędem. Po bokach zachowały się wapienne bruki. Obok grobowca I został zlokalizowany, częściowo rozkopany, grobowiec II, w którym zachował się rząd kamieni oraz bruk (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1985, s. 213, ryc. 15, s. 214). Trójkątną formę przypomina też obiekt z Broniszowic, o obstawie zbudowanej z kamieni, obecnie nie zachowanej (J. Bąbel 1998, s. 20-22, ryc. 10).

Wymiary grobowców

Wśród obiektów o ustalonych wymiarach najdłuższym jest jeden z grobowców słonowickich, liczący około 120 m długości (K. Tunia 1996, s. 241). Duża część megalitów charakteryzuje się długościami mieszczącymi się pomiędzy około 30 a ponad 40 m. Do nich zalicza się, obok analizowanych w niniejszej publikacji grobowców z Grzybowa, także obiekty m.in. z nieodległego Zagaja Stradowskiego (grobowiec I – J. Gromnicki 1961, s. 11-16; B. Burchard 1998, s. 149-153), Niedźwiedzia (B. Burchard 1973, s. 39-48; 1998, s. 153-154) i Broniszowic, a także z kilku stanowisk megalitycznych na Lubelszczyźnie. Wymiary pozostałych, najmniejszych obiektów wahają się pomiędzy ok. 8 a 20 m, a znane są z obszaru Lubelszczyzny i Sandomierszczyzny.

Orientacja i ilość grobowców

Ułożenie megalitów z Grzybowa jest zgodne z orientacją innych grobowców małopolskich, których czoła znajdowały się po stronie E, SE i NE.

Ilość grobowców na cmentarzyskach jest zróżnicowana i waha się od jednego do 5-6. Jak wiadomo, w Grzybowie zostały odkryte dwa grobowce megalityczne. Taką samą ilość obiektów rozpoznano jeszcze prawdopodobnie na 5 stanowiskach małopolskich (Miłocin-Kolonia, Zagaje Stradowskie, Broniszowice?, Malice Kościelne, Stryczowice).

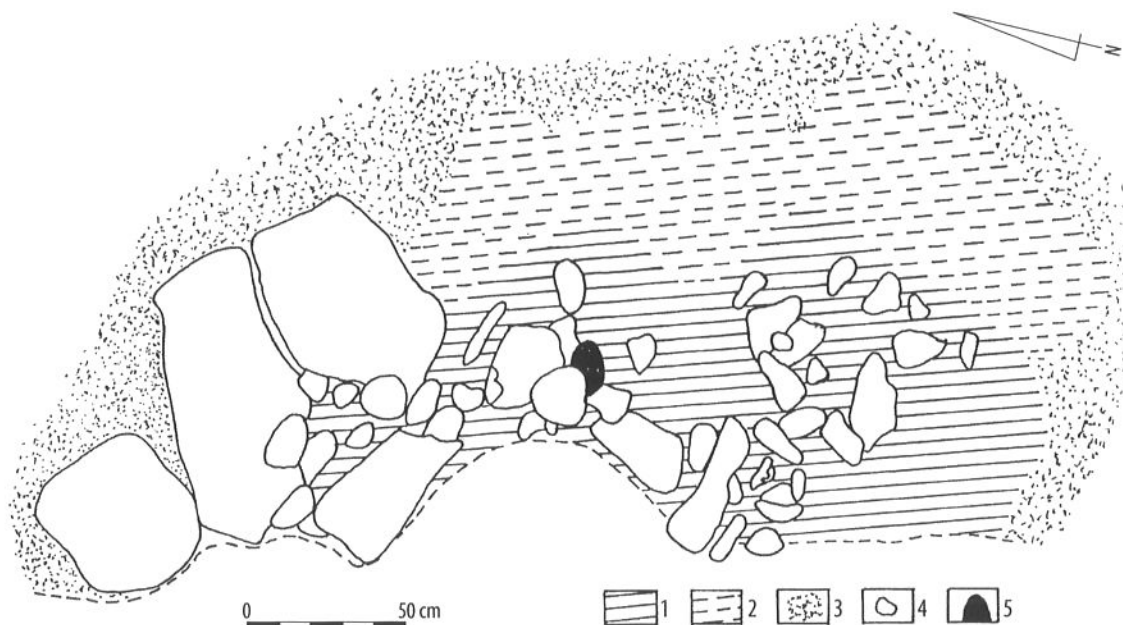
Groby i ich wyposażenie

W Grzybowie groby w grobowcach I i II miały formy kamiennych kopców nakrywających szkielety zmarłych. Pomimo silnego zdewastowania można określić ich kształt jako trójkątny. Zachowały się duże fragmenty obiektów ze zwartymi płaszciami kamiennymi, licowanymi większymi głazami od zewnątrz. Konstrukcje te miały wymiary 3,5 x 5 m (grobowiec I) i ok. 3 x 4,5 m (grobowiec II). Zapewne pierwotnie zawierały po jednym szkielecie ułożonym na bruku z płaskich kamieni. Obydwa groby znajdowały się w czołowych partiach grobowców. Dla odkrytych obiektów brak analogii na pozostałych cmentarzyskach małopolskich. Do budowy kopców z Grzybowa użyto głazów narzutowych, a z piaskowca były zbudowane wyłącznie boczne obstawy grobowców. Surowcem wykorzystanym w innych megalitach małopolskich był najczęściej kamień wapienny.

Na obszarze Małopolski obserwuje się zróżnicowane kierunki ułożenia grobów w stosunku do obiektów megalitycznych. Jednak w wielu przypadkach dominuje zgodność z orientacją grobowca, choć bywa, że w tych samych obiektach kierunki ułożenia grobów i zmarłych są różnorodne (np. Lublin-Sławinek, Pawłów). Z dostępnych danych wynika, że najczęściej zmarli mieli głowy skierowane w kierunku zachodnim, a więc w stronę wierzchołka grobowców. W Grzybowie kości zachowały się w stanie szczątkowym, więc trudno dokładnie ustalić pierwotne ułożenie zmarłych. Wprawdzie obok kamiennego kopca w grobowcu II, od strony wschodniej natrafiono na zęby, co może być podstawą do lokalizowania czaszki w tym rejonie, jednak wobec faktu odkrycia w tym kopcu także szczątków grobu z wczesnej epoki brązu nie jest możliwe ustalenie, do którego zmarłego te zęby należały. Można tylko przypuszczać, że zmarli w obydwu „grzybowskich” grobach ułożeni byli w pozycji wyprostowanej na wznak, co było powszechnie przyjętym przez ludność kultury pucharów lejkowatych zwyczajem. Sądząc z ułożenia części szkieletów w tych obiektach, a także samego bruku w grobowcu II, można zasugerować ich orientację w przybliżeniu wzdłuż osi E – W.

Grób w grobowcu I, w Grzybowie, w znacznym stopniu zniszczony, pozbawiony był wszelkich śladów wyposażenia. Zachowały się jedynie nieliczne szczątki zmarłego, ułożone na płaskich kamieniach. Natomiast w grobowcu II, na fragmentach bruku kamiennego od strony wschodniej leżały fragmenty

Ryc. 21. Grzybów, pow. Staszów, stan. 1. Obiekt 1/88. Dolna partia (na głębokości ok. 80 cm) z czaszką ludzką (nr 2) wśród kamieni: 1 – gliniasta ziemia o barwie brunatnej; 2 – ziemia barwy brunatnej z białawymi plamkami (najprawdopodobniej warstwa nr 1 zmieszana z piaskiem); 3 – piasek (otoczenie obiektu); 4 – kamień; 5 – czaszka. Rys. E. Garbacz.

Fig. 21. Grzybów, Staszów distr., site 1. Feature 1/88. The lower part (at the depth of approx. 80 cm) with a human skull (No. 2) among stones: 1 – clayey brown soil; 2 – brown soil with whitish spots (most probably layer No. 1 with an admixture of sand); 3 – sand (surrounding the feature); 4 – a stone; 5 – human skull. Drawn by E. Garbacz.

kości oraz ułamki kubka z uchem typu *ansa lunata* (ryc. 17: 1) i pucharka (ryc. 17: 2). Pod krawędzią wylewu kubka zauważalne były ślady ornamentu sznurowego, a na uchu stempelkowego, natomiast pod brzegiem pucharka zachował się wyraźny ornament stempelkowy.

Jak wynika z analizy materiałów z opublikowanych grobów odkrytych w obrębie grobowców megalitycznych grupy południowo-wschodniej KPL, zwykle pochówki charakteryzowały się ubogim wyposażeniem bądź były go pozbawione. Zdarzają się też groby o wyjątkowo bogatym inwentarzu, lecz należą one do rzadkości (Kichary Nowe – H. Kowalewska-Marszałek 2000a, s. 133; Pawłów, grób 3 – B. Bargieł, M. Florek 2000, s. 25, 27-29, ryc. 2-4).

Kubki z uchem typu *ansa lunata* zostały odkryte w kilku grobowcach małopolskich: w Zagaju Stradowskim (= Stradów – J. Gromnicki 1961, s. 14, ryc. 2: e), Lublinie-Sławinku (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1985, s. 195, ryc. 6: c, s. 196) i w Pawłowie (B. Bargieł, M. Florek 2000, s. 25). Egzemplarze takie znane są też z obiektu submegalitycznego odkrytego w Chruszczowie Kolonii (J. Gurba 1957, s. 145, ryc. 18) oraz z innego typu stanowisk małopolskich (Zawichost-Podgórze, pow. Sandomierz – B. Balcer 1967, s. 308, ryc. 19: b, c, s. 309, ryc. 21:

a; Niedźwiedź – B. Burchard 1977, s. 76, ryc. 12: b, e; Stryczowice – A. Uzarowicz-Chmielewska 1982, s. 254, tabl. II; Lublin-Sławinek, Stok, pow. Puławy, Stara Wieś, pow. Łęczna, Ćmielów, pow. Ostrowiec Świętokrzyski – S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1985, s. 197, 204, 205, tabl. V: 1). Należą one do naczyń charakterystycznych dla tego regionu (T. Wiślański 1979, s. 242).

Dla pucharka z ornamentem stempelkowym pod krawędzią wylewu z grobowca II nie znajduję ścisłych analogii na małopolskich cmentarzyskach megalitycznych. Charakteryzuje się on nisko położoną największą wydętością brzuśca i szeroko rozchylonym wylewem. Pod względem formalnym bardziej przypomina niektóre amfory niż puchary. Podobne naczynia znaleziono na stanowisku E w Lesie Stockim w grobie 1 (T. Wiślański 1979, s. 187-189, ryc. 98-100) i na stanowisku XIV w Klementowicach, pow. Puławy w grobie 14 (A. Uzarowiczowa 1970, s. 503, ryc. 28: a). Pucharek z Grzybowa wykazuje podobieństwo do jednego z typów wydzielonych z materiałów z Bronocic, pow. Pińczów a charakterystycznych dla faz BR I i III. Podobne do „grzybowskich” kubki z uchem typu *ansa lunata* występują w kilku fazach (J. Kruk, S. Miliuskauskas 1983, s. 270-273, ryc. 3-5). Jeżeli założymy,

że chronologia względna ceramiki z Grzybowa jest zbieżna z fazami I-III, wyznaczonymi dla Bronocic, to jej datowanie bezwzględne powinno mieścić się pomiędzy konwencjonalnymi latami ok. 3100 a 2500 przed Chr. (J. Kruk, S. Milisauskas 1983, s. 260, tab. I).

Wyroby krzemienne pochodzą z kilku miejsc zlokalizowanych w obrębie obydwu grobowców. Są to fragmenty wiórów, wiórowców oraz odłupki. M.in. dwa wióry (ryc. 18: 2, 3), jeden wiórowiec z zachowanym jednostronnym, częściowym retuszem (ryc. 18: 4) oraz odłupki (ryc. 18: 8) znalezione zostały na głębokości 55-80 cm od powierzchni w obrębie grobowca II w różnych jego częściach, w większości w partii czołowej, a także przy obstawie w partii wierzchołkowej. Jeden wiórowiec (ryc. 18: 1) wyeksplorowano na głębokości 100-110 cm w węższej części grobowca I, natomiast fragment kolejnego wióra (ryc. 18: 5) na głębokości 85 cm w rejonie czoła grobowca. Fragmenty wiórów reprezentują kategorie wyrobów doborowych, natomiast wiórowce odmianę A, czyli egzemplarze z płaskim retuszem przykrawędnym (B. Balcer 1983, s. 135, 137).

Odkryte w Grzybowie, w grobowcach I i II, szczątki kostne zachowały się w niewielkim stopniu, a zostały znalezione przede wszystkim pod płaszczami kamiennymi. W grobowcu I fragmenty kości długich zostały odkryte na płaskich kamieniach i – jak się przypuszcza – cały szkielet spoczywał na bruku kamiennym. W grobowcu II, od strony E natrafiono na fragmenty ceramiki i nieprzepsalone kości, zalegające w warstwie ziemi o barwie ciemnobrunatnej. Ponadto z grobu pochodzi fragment żuchwy lub szczęki z zębami, a także fragment kości długiej⁸.

Groby kultury pucharów lejkowatych z Grzybowa były w znacznym stopniu zniszczone, zwłaszcza w centralnych partiach, a więc w miejscach usytuowania szczątków zmarłych. Jak przypuszczamy, w przypadku grobowca I przynajmniej częściowej destrukcji grobu dokonano jeszcze w starożytności, jednak układ stratygraficzny w południowej części stanowiska, czyli w rejonie lokalizacji czoła grobowca, został znacznie naruszony w czasach nowożytnych, w tym we współczesnych. Możliwe jest też do przyjęcia takie domniemanie, że czaszka

z tego grobu, jak i z sąsiedniego grobowca II, została w starożytności wyjęta i złożona pod kamiennym kopczykiem – obiektem 1/88. Prawdopodobnie wyjaśnienie problemu pochodzenia i datowania obu czaszek z tego obiektu byłoby możliwe po określeniu ich chronologii metodą ¹⁴C.

W grupie południowo-wschodniej natrafiono na ślady pewnych zabiegów dokonywanych na ciałach zmarłych. Świadczą o tym znaleziska osobno leżących czaszek pod pokrywą kamienną (Klementowice, stan. VI), ślady odciętych niektórych kończyn i krępowania nóg, obecność szkieletów z podkurczonymi nogami (L. Gajewski 1952-1953, s. 80-82; A. Uzarowiczowa 1968, s. 186-187)⁹.

Groby KPL mogły być niszczone lub uszkodzone wskutek działań rabunkowych czy obrzędowych. Naruszenie ich struktury następowało też podczas wtórnego wykorzystania grobowców jako miejsca pochówku. Z taką sytuacją mamy do czynienia w grobowcu II, gdzie nad częścią bruku od strony zachodniej natrafiono na szczątki ludzkich kości kończyn (ryc. 16)¹⁰. Z układu tych kości można wnioskować, że zmarły spoczywał na boku. W ich bezpośrednim sąsiedztwie został odkryty krzemienisty grocik sercowaty. Ponadto wśród kamieni od strony NE znaleziono kubek, którego stylizyka nawiązuje do ceramiki typu Chłopice-Veselé (ryc. 17: 3). Naczynie to charakteryzuje się taśmowatym uchem, którego górny przyczep jest umieszczony na równi z krawędzią wylewu. Kubek jest przysadzisty i ma łagodnie wydęty brzusek. Naczynie zdobią odciski sznura powyżej brzuśca oraz na uchu. Najczęściej ornament sznurowy spotyka się w formie pasm z 2-4 odciskami sznura (J. Machnik 1978, s. 36, 40, tabl. X). Grocik sercowaty można zaliczyć do typu IIa wydzielonego przez J. Machnika (1966, s. 48). Jest to egzemplarz o długości 2,1 cm, dosyć prostych ramionach i z łukowato wyciętą wnęką, a wykonano go z krzemienia wołyńskiego. Do tego „grzybowski” zespół znajdujemy analogie w Żernikach Górnych, pow.

⁹ Dużo uwagi znaleziskom szczątków szkieletów zwierzęcych i ludzkich, w tym czaszek, traktowanym jako ślady obrzędów rytualnych czy depozytów, m.in. z terenów kultury pucharów lejkowatych, poświęca M. Rech (1979). Autor podaje liczne przykłady takich znalezisk z różnych stanowisk zarówno osadowych, jak i grobowych. Interpretacja materialnych śladów bliżej nam nieznanymi praktykami obrzędowymi wymaga osobnego i szczególnego potraktowania, więc w niniejszym artykule ograniczam się tylko do zasygnalizowania tej interesującej problematyki.

¹⁰ Niestety, grób ten został również w znacznym stopniu zniszczony w czasach późniejszych, w niemożliwych do określenia okolicznościach.

⁸ Niestety, z przyczyn niezależnych ode mnie do dziś nie została przeprowadzona analiza antropologiczna kości z grobowców megalitycznych oraz obiektu 1/88, więc nie dysponuję żadnymi wynikami.

Busko Zdrój, w grobie 79 (A. Kempisty 1978, s. 141, 142, ryc. 185-186; J. Machnik 1978, s. 43, tabl. XV) i w Krakowie-Nowej Hucie, w grobie 13 (J. Machnik 1978, s. 45, tabl. XVI: C).

Wykorzystywanie tych samych miejsc sepulkralnych przez ludność różnych kultur w Małopolsce nie jest czymś wyjątkowym. W Grzybowie, poza śladami pochówku wczesnobrązowego, wyeksplorowano cmentarzysko kultury przeworskiej i zespół późnośredniowiecznych „pochówków” zwierzęcych. O wielokrotnym wykorzystywaniu tego samego miejsca pisze H. Kowalewska-Marszałek (2000b, s. 71-73). Próbuje ona interpretować to zjawisko podając kilka jego wariantów – „prosta” ciągłość użytkowania przez kolejne pokolenia mieszkańców danej okolicy, utrzymanie się „więzi o charakterze historycznym czyli tradycji o powszechnie przyjmowanym znaczeniu”, „tradycja miejsca” czyli istnienie „stałych” punktów przestrzeni, do których odnoszą się różne społeczności w różnych okresach pradziejowych i historycznych. Ta ostatnia interpretacja generalnie wydaje mi się właściwa dla nekropoli w Grzybowie, na której obserwujemy kilkakrotne zajmowanie „miejsca świętego” w ciągu ok. 4,5 tysiąca lat.

Grobowce z Grzybowa i innych stanowisk małopolskich a megality kujawskie

Grobowce megalityczne z Grzybowa pod względem formy i konstrukcji nawiązują do grobowców trapezowatych, znanych przede wszystkim z Kujaw. „Klasyczne” grobowce kujawskie charakteryzowały się długimi nasypami ziemnymi na planie zbliżonym do wydłużonego trójkąta równoramiennego. Najczęściej miały boki lekko wklęsłe, partię czołową szerszą oraz wyższą, a wierzchołkową węższą i niższą. Nasypy były wzmocnione obstawami zbudowanymi z głazów narzutowych, większych w partii czołowej i zmniejszających się w kierunku wierzchołka (K. Jażdżewski 1970, s. 37-38). Podobieństwo megalitów z Grzybowa do kujawskich przejawia się więc w konstrukcji obstaw kamiennych, ułożonych w formę trapezu, a stanowiących pierwotnie zewnętrzne obramowanie ziemnych kopców przykrywających całość obiektu.

Generalnie zgadza się też orientacja obiektów z Grzybowa i odkrytych na innych stanowiskach małopolskich z usytuowaniem typowych grobowców kujawskich (W. Chmielewski 1952; M. S. Mid-

gley 1985, s. 51-52, tab. 2: a-c). Na Kujawach najczęściej grobowców było zorientowanych wzdłuż samej osi E – W i z odchyleniem do 30° w kierunkach północnym i południowym. Tylko w jednym przypadku stwierdzono ułożenie grobowca wzdłuż osi W – E (M. S. Midgley 1985, s. 65, 70, 71, ryc. 17, tab. 3, ryc. 22).

Do obiektów małopolskich nawiązujących do grobowców typu kujawskiego, obok tych z Grzybowa, należą uznawane za megalityczne obiekty ze Strzelców Kolonii, Wąwolnicy, Zagaja Stradowskiego, Niedźwiedzia i Malic Kościelnych, o wyrażnie uchwytnych obstawach nadających kształt całemu założeniu. Jednak grobowcom tym brak jest charakterystycznego dla kujawskich obiektów wgłębienia środkowych ich partii (Sarnowo – W. Chmielewski 1952, s. 47, 55, 61, 64, 70, 71, ryc. 15, 22, 28, 33, 39, 40; H. Wiklak 1975, ryc. 3; 1980, ryc. 4; Leśniczówka – K. Jażdżewski 1936, tabl. LVII; Obalki – W. Chmielewski 1952, s. 75, ryc. 45, 47, s. 77; Wietrzychowice – I. Jadczykowa 1971, ryc. 1-3, 5). Ponadto generalnie na obszarze Małopolski do budowy grobowców nie używano głazów narzutowych, co było charakterystyczne dla terenów Kujaw. W Grzybowie wprawdzie obstawy grobowców były zbudowane z piaskowców, lecz kopce, nakrywające zmarłych, usypane były z głazów narzutowych, co można interpretować jako jeden z przejawów związków idei ich budowy z obszarami Kujaw.

Cmentarzyska megalityczne lokowano na eksponowanych miejscach, górujących nad okolicą. Na Kujawach budowa grobowców była bardzo utrudniona, bowiem pagórki tworzyły gliny żwałowe (W. Chmielewski 1952, s. 19). Z przeglądu lokalizacji grobowców małopolskich wynika, że zajmowały one również eksponowane miejsca, a więc szczyty wzniesień bądź ich stoki oraz cypły, położone w znacznej części na obszarach lessowych. Grobowce z Grzybowa znajdowały się na terenie piaszczystym, częściowo zorsztyniałym, a więc stanowiącym dość twarde podłoże. Na stanowisku tym nie natrafiono na warstwę pierwotnego humusu związanego z czasami budowy grobowców megalitycznych. Konstrukcje kamienne były ustawione w warstwie piasku. Nie jest wykluczone, że humus został usunięty przed przystąpieniem do budowy megalitu. Z taką sytuacją mamy do czynienia w Łupawie, pow. Słupsk na stanowisku 18, gdzie w stratygrafii grobowca 1 nie uchwycono śladów warstwy humusu pierwotnego, co mogło być związane z chęcią wyrównania

gruntu wewnątrz grobowca przed jego zbudowaniem (A. Weber 1983, s. 57).

Długości grobowców kujawskich są bardzo zróżnicowane i wahają się od 30 m (Sarnowo, grobowiec 9 – M. S. Midgley 1985, s. 76, tab. 7; H. Wiklak 1986, s. 6) do 125 m (Gaj, grobowiec 1 – W. Chmielewski 1952, s. 86; M. S. Midgley 1985, s. 76, tab. 4). Jak podaje K. Jażdżewski (1970, s. 16), krańcowe długości wynosiły 25 i 150 m, a więc przeciętna długość waha się od 50 do 100 m, szerokość czoła od 7 do 10 m, a partii wierzchołkowej przeważnie 1 m. Podobne relacje odnotowujemy wśród wspomnianych grobowców małopolskich. Można więc zauważyć pewną zbieżność rozmiarów między kamiennymi czy drewniano-ziemnymi grobowcami megalitycznymi z Małopolski a podobnymi obiektami kujawskimi. Wyraźnie krótsze są spotykane w Małopolsce tzw. grobowce submegalityczne, formy „zdegenerowane”, w postaci kamienno-ziemnych płaszczy o zróżnicowanym, mniej lub bardziej regularnym kształcie¹¹.

Interesująco przedstawia się porównanie lokalizacji grobów w obrębie grobowców megalitycznych. Na Kujawach znaczna część pochówków znajdowała się w partii czołowej grobowców w odległości do ok. 10 m od wejścia, jednak niektóre usytuowane były pomiędzy 10 a 20 m, a tylko pojedyncze groby założono w odległości ponad 20 m od czoła. Ilość grobów jest zróżnicowana (od 1 do 6) (np. Sarnowo, Leśniczówka, Obalki, Gaj – W. Chmielewski 1952, s. 53-92). Podobnie jak na Kujawach często groby w grobowcach małopolskich spotyka się w partii czołowej, w różnej odległości od wejścia. Ilość grobów jest też zróżnicowana: od jednego do kilku. W przypadku grobowców z Grzybowa mamy do czynienia z pojedynczymi pochówkami zlokalizowanymi w ich partii czołowej, tuż za wejściem. Wyjątkowa sytuacja panuje w Malicach Kościelnych, gdzie z konstrukcjami megalitycznymi wiąże się 18 grobów (B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1999, s. 30, ryc. 1).

Orientacja szkieletów w grobach odkrytych w grobowcach kujawskich jest zróżnicowana. Dominuje kierunek E – W, z odchyleniem ku północy lub południowi (NE – SW, SE – NW). Dużo rzadsze są groby, w których orientacja jest zgodna z kierunkiem N – S (M. S. Midgley 1985, s. 165, tab. 9).

Podobną prawidłowość, a więc z dominacją kierunku E – W lub do niego zbliżonego, obserwujemy w grupie południowo-wschodniej.

W nasypach grobowców kujawskich, zwłaszcza w ich szerszych partiach, znajdowano nieregularnie rozrzucone fragmenty ceramiki kultury pucharów lejkowatych (do kilkuset), a także wióry, okrzeski, drapacze i inne wyroby krzemienne, kości zwierzęce i drobne węgielki drzewne (K. Jażdżewski 1970, s. 17-18). Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku grobowców z Grzybowa, w obrębie których zostały znalezione ułamki ceramiki oraz zabytki krzemienne.

Jak wynika z dotychczasowych odkryć i badań archeologicznych, idea budowania grobowców megalitycznych nie była obca ludności grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, o czym świadczy znaczny przyrost źródeł, jaki nastąpił poczynając od lat 50. XX w., najpierw na lessach Lubelszczyzny, a następnie w regionie nadnidziańskim i na Sandomierszczyźnie. Badacze problematyki megalitycznej przyjmują, że idea ta „przywędrowała” na opisywane tereny z Kujaw. Jest wielce prawdopodobne, że powstanie takich obiektów w Małopolsce (przynajmniej niektórych) można zawdzięczać przybyłej z północy ludności. A. Cofta-Broniewska i A. Koško (1982, s. 57) twierdzą, że w drugiej połowie IV tysiąclecia przed Chr. miała miejsce migracja ludności z terenów Kujaw na południowy-wschód i na przełomie IV i III tysiąclecia doszło do zasiedlenia przede wszystkim przez ludność z terenów wschodnich Kujaw Lubelszczyzny i pozostałych partii Małopolski. W świetle najnowszych odkryć grobowców megalitycznych na terenach grupy południowo-wschodniej można założyć, że kolonizacja tej ludności objęła najpierw obszar Wyżyny Sandomierskiej lub północną Lubelszczyznę, a następnie południową część Małopolski. Nie jest wykluczone, iż kolonizacja ta odbywała się równocześnie na Sandomierszczyźnie i Lubelszczyźnie. „Łącznikiem” pomiędzy Kujawami a tymi obszarami może być grobowiec typu kujawskiego z fazy starszej, odkryty w Rybnie, pow. Sochaczew (K. Jażdżewski 1936, s. 190-194, ryc. 1086, 1087). Jest to najdalej na południowy wschód wysunięty obiekt tego typu w grupie wschodniej kultury pucharów lejkowatych. Najbliższy terytorialnie rejon po lewej stronie Wisły, grupujący przynajmniej 2 cmentarzyska grobowców, to teren położony po prawej stronie rzeki Kamiennej, w rejonie górnej Opatówki (J. Bąbel 1998, s. 10, 14, 17, 18, ryc. 1).

¹¹ Taki grobowiec z Klementowic, stan. VI, został określony przez Annę Uzarowiczową jako forma pośrednia między kujawskimi i pomorskimi grobowcami megalitycznymi a małymi, płaskimi grobami pokrytymi brukiem (A. Uzarowiczowa 1968, s. 185).

Badania ostatnich lat dowiodły, że mamy do czynienia nie ze sporadycznym, a masowym rozprzestrzenieniem się idei megalitycznej w grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych. Zapewne idea budowy grobowców kujawskich w III tysiącleciu przed Chr. przekroczyła granice dzisiejszej Małopolski i dotarła na Morawy, gdzie odkryto formy szczątkowe megalitów podobnych do „kujawskich” (K. Jażdżewski 1961, s. 77). Wyniki dotychczasowych, wieloletnich badań w Małopolsce i na Pomorzu, a także najnowsze odkrycie 6 grobowców w typie kujawskim, dokonane w Muszkowicach, pow. Ząbkowice Śląskie na Dolnym Śląsku (W. Wojciechowski, P. Cholewa, A. Limisiewicz 2001, s. 17, 18), wskazują na możliwość wielokierunkowego rozprzestrzenienia się „kujawskiej” idei megalitycznej, a i prawdopodobnie na pew-

nym etapie migracji mieszkańców Kujaw. Warto też nadmienić, że takie obiekty, o formie trójkątnej lub trapezowatej, występują we wschodnich Niemczech (K. Jażdżewski 1961, s. 77; 1970, s. 26). K. Jażdżewski (1970, s. 35) grobowce opisywanej kategorii z Małopolski, Moraw i wschodnich Niemiec, często pozbawione obstaw z głązów, traktował jako zanikające elementy megalityczne, które charakteryzowały się zarysem wyznaczonym przez rowki, niekiedy zawierające ślady dookólnej palisady. Jednak, jak wskazują wyniki badań w Grzybowie czy w Malicach Kościelnych w Małopolsce, podobnie jak na Kujawach, budowano też solidne konstrukcje kamienne, wprawdzie nie z głązów, ale z innych surowców, których wychodnie znajdowały się w zasięgu ludności zamieszkującej okolice zakładanych przez nich nekropoli.

Bibliografia

- Balcer Bogdan
1967 *Stanowisko Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Sandomierz w świetle pierwszych wykopalisk*. Wiadomości Archeologiczne 32 (1966-1967), s. 290-384.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*. Wrocław.
- Bargieł Barbara, Florek Marek
2000 *Pierwszy sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, woj. świętokrzyskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, s. 25-32.
- Bargieł Barbara, Florek Marek, Libera Jerzy
1998 *Drugi sezon badań cmentarzyska neolitycznego w Malicach Kościelnych stan. 1, woj. tarnobrzeskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 44-55.
1999 *Trzeci sezon badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 4, s. 29-37.
- Bargieł Barbara, Kapica Zdzisław, Śmieszekiewicz-Skwarska Alicja
1982 *Grobowiec kultury pucharów lejkowatych w Wąwolnicy, woj. lubelskie*. Wiadomości Archeologiczne 47, s. 239-244.
- Bąbel Jerzy
1998 *Grobowce megalityczne i kurhany w dorzeczu kamiennej w województwach kieleckim i tarnobrzeskim – zarys problematyki*. Rocznik Muzealny [Ostrowiec Świętokrzyski] 1, s. 9-30.
- Burchard Barbara
1973 *Z badań neolitycznej budowy trapezowatej w Niedźwiedziu, pow. Miechów (stan. 1)*. Sprawozdania Archeologiczne 25, s. 39-48.
- 1977 *Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. 1 w Niedźwiedziu, gm. Słomniki, woj. Kraków, w latach 1965-1973*. Sprawozdania Archeologiczne 29, s. 59-81.
- 1998 *Badania grobowców typu megalitycznego w Zagaju Stradowskim w południowej Polsce*. Sprawozdania Archeologiczne 50, s. 149-156.
- Chmielewski Waldemar
1952 *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*. Łódź.
- Cofta-Broniewska Aleksandra, Koško Aleksander
1982 *Historia pierwotna społeczeństw Kujaw*. Warszawa-Poznań.
- Czerniak Lech, Domańska Lucyna, Koško Aleksander, Prinke Danuta
1991 *The Funnel Beaker Culture in Kujavia*. W: Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen. Material des Internationalen Symposiums Dymaczewo, 20-24 September 1988. Teil II, Red. D. Jankowska. Poznań, s. 67-75.
- Dobrzański Bohdan, Siuta Jan, Strzemski Michał, Witek Tadeusz, Zawadzki Saturnin
1972 *Polska mapa gleb*. Warszawa.
- Florek Marek, Libera Jerzy
1997 *Sprawozdanie z pierwszego sezonu badań na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 2, s. 24-30.
- Gabałówna Lidia
1970 *Wyniki analizy C-14 węgla drzewnych z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 1, s. 9-30.

- kowatych na stanowisku 1 w Sarnowie – z grobowca 8 i niektóre problemy z nimi związane. (Informacja wstępna). Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 17, s. 77-91.
- Gajewski Leszek
1952-1953 *Kultura czasz lejkowatych między Wisłą a Bugiem*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sec. F 4 (1949), s. 1-194.
- Garbacz Krzysztof
1987 *Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1*. W: Informator Archeologiczny. Badania rok 1986, red. M. Konopka. Warszawa, s. 92-93.
1988 *Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1*. W: Informator Archeologiczny. Badania rok 1987, red. M. Konopka. Warszawa, s. 117-118.
1990 *Wstępne wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku ciałopalnym kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. Tarnobrzeg*. Sprawozdania Archeologiczne 41, s. 181-194.
1992a *Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, st. 1*. W: Informator Archeologiczny. Badania rok 1988, red. M. Konopka. Warszawa, s. 11.
1992b „Pochówek” zwierzęco-ludzki odkryty na wielokulturowym stanowisku (nr 1) w Grzybowie, gm. Staszów, woj. Tarnobrzeg. Sprawozdania Archeologiczne 44, s. 217-237.
1993a *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie*. W: Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich, red. M. Kwapiński, H. Paner. Gdańsk, s. 125-127.
1993b *Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, st 1, AZP: 92-68/2*. W: Informator Archeologiczny. Badania rok 1989, red. M. Konopka. Warszawa, s. 10.
1994 *Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, st 1, AZP 92-68/2*. W: Informator Archeologiczny. Badania rok 1990, red. M. Konopka. Warszawa, s. 14.
2000 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. świętokrzyskie*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 21, s. 5-170.
2003 *Na tropie budowniczych megalitów*. Archeologia Żywa 1, s. 29-31.
- Gromnicki Jan
1961 *Grób kultury czasz lejkowatych w Stradowie, pow. Kazimierza Wielka*. Sprawozdania Archeologiczne 13, s. 11-16.
- Gurba Jan
1957 *Materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sec. F 9 (1954), s. 129-178.
- Jadczykowa Irena
1971 *Sprawozdanie z końcowego etapu prac badawczych na neolitycznym cmentarzysku grobowców kujawskich w Wietrzychowicach, pow. Koło*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 18, s. 93-103.
- Jankowska Dobrochna
1999 *Megalithik und kujawische Gräber*. W: Studien zur Megalithik. Forschungsstand und ethnoarchäologische Perspektiven, Red. K. W. Beinbauer, G. Cooney, C. E. Guksch, S. Kus. Mannheim (Weisbach), s. 215-226.
- Jastrzębski Sławomir
1991 *The Settlement of the Funnel Beaker Culture at Gródek Nadbużny, the Zamość, District Site 1C – brief characteristics*. W: Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen. Material des Internationalen Symposiums Dymaczewo, 20-24 September 1988. Teil II, Red. D. Jankowska. Poznań, s. 189-196.
- Jastrzębski Sławomir, Ślusarska Marta
1985 *Grobowce kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka i Miłocina-Kolonii, woj. lubelskie*. Wiadomości Archeologiczne 47 (1982), s. 191-229.
- Jażdżewski Konrad
1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*. Poznań.
1961 *Kultura pucharów lejkowatych (Rozważania na temat jej genezy i systematyki)*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 6, s. 73-100.
1970 *Związki grobowców kujawskich w Polsce z grobami megalitycznymi w Niemczech północnych, w Danii i w krajach zachodnioeuropejskich*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna 17, s. 15-48.
- Kempisty Andrzej
1978 *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*. Warszawa.
- Kowalewska-Marszałek Hanna
2000a *Das neolithische Gräberfeld von Kichary Nowe in Kleinpolen, Das Phänomen der Kontinuität und die Frage des Kulturwandels*. Varia Neolithica 1. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 22, s. 133-141.
2000b *Kontynuacja osadnicza a zmiana kulturowa - na przykładzie badań cmentarzyska w Kicharach Nowych koło Sandomierza*. W: Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa, red. S. Tabaczyński. Warszawa, s. 69-74.
- Kruk Janusz
1980 *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V-III tysiącleciu p.n.e.* Wrocław.
Kruk Janusz, Milisauskas Sarunas
1983 *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocia, woj. kieleckie*. Archeologia Polski 28, s. 257-320.

- Krzak Zygmunt
1994 *Megality Europy*. Warszawa.
- Machnik Jan
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
1978 *Wczesny okres epoki brązu*. W: Wczesna epoka brązu, red. A. Gardawski, J. Kowalczyk. Wrocław, s. 9-136. *Prahistoria Ziemi Polskich* 3.
- Matraszek Barbara
2001 *Sprawozdanie z trzech sezonów badań na wielokulturowym stanowisku w Stryczowicach, gm. Waśniów, woj. świętokrzyskie*. *Sprawozdania Archeologiczne* 53, s. 273-288.
- Midgley Magdalena S.
1985 *The Origin and Function of the Earthen Long Barrows of Northern Europe*. B.A.R. International Series 259.
- Rech Manfred
1979 *Studien zu Depotfunden der Trichterbecher- und Einzelgrabkultur des Nordens*. Offa-Bücher 39.
- Tunia Krzysztof
1985 *Aus der Problematik der Fundstelle „G“ in Słonowice, Woj. Kielce, Forschungen 1979-1982*. W: Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis zum 22. September 1983 in Kraków, red. M. Gedl. Kraków, s. 207-218. *Archaeologia Interregionalis* 6.
1996 *Ogólnopolska konferencja archeologiczna Słonowice '96*. *Sprawozdania Archeologiczne* 48, s. 239-243.
- Uzarowicz-Chmielewska Anna
1982 *Fosa obronna na osadzie kultury pucharów lejkowatych w Stryczowicach, woj. Kielce, w świetle czteroletnich badań wykopaliskowych*. *Wiadomości Archeologiczne* 47, s. 245-266.
- Uzarowiczowa Anna
1968 *Nowy typ grobu kultury pucharów lejkowatych z Klementowic, pow. Puławy*. *Wiadomości Archeologiczne* 33, s. 179-188.
1970 *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku XIV w Klementowicach, pow. Puławy*. *Wiadomości Archeologiczne* 35, s. 492-513.
- Weber Andrzej
1983 *Studia nad obrządkiem pogrzebowym grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych*. Poznań.
- Wiklak Henryk
1975 *Wyniki badań wykopaliskowych na grobowcu 9 w Sarnowie, pow. Włocławek*. *Sprawozdania Archeologiczne* 27, s. 43-53.
1980 *Wyniki badań wykopaliskowych w obrębie grobowca 8 w Sarnowie, w woj. włocławskim*. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna* 27, s. 33-73.
1986 *Podsumowanie wyników badań wykopaliskowych w obrębie grobowca 9 w Sarnowie, województwo włocławskie*. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna* 33, s. 5-21.
- Wiślański Tadeusz
1979 *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*. W: Neolit, red. W. Hensel, T. Wiślański. Wrocław, s. 165-260. *Prahistoria Ziemi Polskich* 2.
- Wojciechowski Włodzimierz, Cholewa Piotr, Limisiewicz Aleksander
2001 *Wyniki wstępnego rozpoznania cmentarzyska megalitycznego w rejonie Henrykowa*. W: XII Śląskie Spotkania Archeologiczne, 26-29 września 2001 roku, Łądek Zdrój: streszczenia komunikatów i referatów, [red. D. Wiśniewska, A. Wiśniewski]. Wrocław, s. 17-18.

Krzysztof Garbacz
ul. L. Staffa 6/19
65-436 Zielona Góra

Two tombs from Grzybów, Staszów distr., presented against the spread of the megalithic idea in the South-Eastern group of the Funnel Beaker culture

/summary/

In 1985, in Grzybów, Staszów commune, Staszów distr., Świętokrzyskie province, a multicultural prehistoric necropolis was discovered. Since 1990 there have been archaeological excavations conducted on the site. In the course of six seasons of archaeological exploration two megalithic tombs of the Funnel Beaker culture were investigated.

Site 1 in Grzybów is situated in the eastern part of the Nida Basin, in the northern part of the Połaniec Basin, on the watershed of the Wschodnia and Czarna rivers, beyond the loess-covered zone. The site has been discovered on an elevation, in the vicinity of a small waterway.

The discovered megalithic tombs were almost trapezoidal in shape and were situated on the E–W axis. The preserved length of the tombs was 31 m and 27 m, although originally they had been longer. The eastern part of the outer stone settings in both tombs was probably left open, which is shown by lack of stone structures in the eastern part of tomb II, the part which has been preserved.

The preserved elements of the stone construction of tomb I indicate that the tomb was constructed with great solidity and precision. The hewn stones of the outer setting (only sandstone was used for that purpose) were either placed in an upright position directly on the ground, or they were dug into the sandy ground, with smaller stones laid on top to form an extended narrow wall. The massive blocks were very closely arranged. Tomb I had a relatively wide eastern part of the outer setting (7 m), and its side walls were getting narrower towards the west, where the setting was only 2 m wide. It could be assumed that the stone constructions were built in a similar way in tomb II. Most of the discovered stones from the outer setting of tomb II were found scattered on the ground.

In Grzybów, the graves found in tombs I and II were in the form of stone embankments covering the skeletons. There was a facing of bigger blocks on the outside of the embankments. To construct the embankments, the builders used erratic boulders. In spite of the fact that the stones have been badly damaged, it is possible to say that they were triangular in shape. The embankments

measured approximately 3.5 x 5 m (tomb I) and 3 x 4.5 m (tomb II). Originally, there must have been one skeleton in each grave, placed on a pavement made of flat stones. Both graves were situated in the eastern parts of the tombs. They do not have any analogies in the remaining cemeteries of the Funnel Beaker culture in Little Poland (Małopolska). In the grave in tomb I, which was considerably damaged, there were not any burial goods, and only very few skeletal remains were found. However, in tomb II – apart from the remains of human bones – there were some potsherds of a vessel with the *ansa lunata* handle and, of a wide-rimmed beaker.

Between the megalithic tombs, a stone pavement with rather loosely arranged stones was found; there was also a small mound, which was clearly separate from the pavement. The mound (feature 1/88) was built of erratic boulders and sand stones, at least partly obtained from the deconstructed fragments of the outer setting of stones of tomb II. The mound was approximately 3.5 x 2 m. At its bottom, two skulls lying between the stones and in the layer of the dark brown soil were found. The potsherds found in the feature, close to the skulls, represent the pottery of the Funnel Beaker culture. It is very difficult to determine the function of the mound. With certainty, it can only be said that here are the traces of some unknown rituals, which must have been connected with the closely located tombs.

As the latest archaeological research shows, the south-eastern group of the Funnel Beaker culture was not unfamiliar with the idea of building megalithic tombs. The researches working on the problems concerning the megalithic idea assume that the idea must have spread into the territories of south-eastern Poland from Kuyavia (Kujawy). It is quite likely that the appearance of megalithic constructions in Little Poland (at least, of some of those constructions) could be connected with the colonisation of some of the territories in Little Poland by a population from the north. The above described tombs in Grzybów, together with other tombs in Little Poland, constitute one of the many important elements showing how the megalithic idea was spreading in Central Europe.

